

Egyházszervezés.

a) Egyházközségi közgyűlés és presbitérium.

Az egyházszervezés az abszolutizmus letűntével és az alkotmányos politikai élet felderültével már Kriza püspöksége alatt (1861—1875) megkezdődött. A kérdést az alkotmányos politikai élet vitái és a református egyház szervező munkásságának szemlélése hozta szőnyegre. Az 1861. évi püspökválasztó zsinat szabályozta a zsinatok tartását, úgy, hogy rendszeresen négyévenként tartassanak az egyházkörökben, melyeknek sorrendjét is megállapította. A zsinat ideje megrövidült azzal, hogy a papok zsinati vizsgálatát már 1859-ben eltörölték. Az addig 4—5 napig tartó zsinat most két nap alatt lefolyt. Ez a zsinat határozta meg a belső emberek egyenruháját: legyen sötét színű és nemzeti. Bárminő papi szolgálat alkalmával palástosan kell megjelenni. A bajusz- és szakállviselés szabad, „csak-hogy azok szerfelettiek ne legyenek“. Az 1862. évi főtanács rendelte, hogy az addigi *eggség*hivő, *egység*hitű elnevezések kerülésével mindig az *unitárius* név használtassék. Az E. K. T. 1863. évi felterjesztésére a főkormányzók az unitárius nevet „minden más nevek kirekesztésével“ kötelezővé tette. 1869-ben az „erdélyi unitárius“ név helyett az „unitárius“ név használatát rendelte el, ami az unió következménye. 1872-ben szervezték a jogügyszési állást. 1873-ban szabályozták a papi állásokba való ünnepélyes beiktatást.

A ref. egyházban az egész alkotmány, de különösen a főkonzisztórium szervezete átalakításának vágya régi keletű. Az 50-es évek második felében általános volt a követelés, hogy az átalakításnak gyökeresnek, a *képviselési elven alapuló*nak kell lenni, de a reformot apránként, fokozatosan, alulról felfelé kell kiépíteni. 1858-ban bizottságot küldöttek ki, mely 1861-re egy szervezeti javaslatot dolgozott ki, amely azonban csak az egyházközségekre terjedt ki. A zsinat eljöttnek látta az időt arra, hogy az egyház összes igazgató testületei a képviselési elv alapján szerveztessenek. A főtanács helyeselte a gondolatot, de a provizórium idejét nem tartotta alkalmasnak a munka befejezésére. 1864-ben mégis megkezdődött s 1868-ban elkészült az egyházmegyék szervezete.¹⁶² De a részletekben végzett munka nem volt egységes, egyöntetű. Az egyházközségek a legszabadelvűbben rendezettek, úgy hogy ez a közügyre vált hátrányossá a kevésbé képzett elemek tumultá-

¹⁶² Szabályok az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház megyéinek szervezéséről.

rius hajlandóságánál fogva". Az egyházmegye szervezte már az elzárkozás tüneteit mutatja szinte hierarchikus színezettel. Mindkettőnél lényeges vonás az igazgatásnak állandó szervekre juttatása, a „tanácsok rendszere". A szervezés befejezést nyert a főkonzisztórium és közzsinat összeolvasztásával, az egyházkerületi közgyűléssel. A képviselet elve itt már alig talál helyet, de teljes mértékben kialakult — mondja Pokoly¹⁶³ — annak legnagyobb ellen-sége, a királyi gubernium képére a permanens főkonzisztórium képmása, az ú. n. igazgatótanács. Amiért 1792 óta küzdöttek, hogy a közügyek intézésében a döntő befolyás az egyház képviselőinek kezében legyen, igen gyengén valósult meg, mert az igazgatótanács mellett az egyház képviselőinek egyeteme csak approbáló, utólagosan jóváhagyó fórummá lett. De a multhoz képest mégis nagy haladásnak tekinti Pokoly, mert a permanens jelleg nagyrésztben töröltetett s az alkotmány ellenőrzés lehetősége biztosított. Szász Karoly¹⁶⁴ legégetőbb szükségnek tartja a főtanács újjászervezését, mert a régi olyan határozatlan, hogy keretébe minden kabátos ember belefér, úgy hogy az „a régi rákosmezei országgyűlésnek valódi kis másolata". Régen nagyon hasznos lehetett, de a képviseleti rendszer korába teljességgel bele nem illik. Két tervezet készült, egyik a közzsinaté, másik a főtanácsé. Amannak előnye, hogy felölelte az egész egyházat. Két elven épül: egyik a képviselet, másik az egyház összes működésének elválasztása: törvényhozás, igazgatás és igazságszolgáltatás. A világi és egyházi elem egy „valódi szörnyszülöttet" hozott létre, a kettős elnökséget, mely önmagában abszurdum, s melyet megosztva vinni nem lehet, csak fölváltva. A zsinat a magát túlélte s a mai társadalomba semmiképp bele nem illő házassági törvényt „a siralomházi órákban" egészen és kizárólag papokból állítja össze. Ő világi és egyházi tagokból állítaná össze e „halálra szentenciázott" intézményt addig is, míg minden felvilágosodott ember óhajtása szerint a házassági pörök világi törvénytörvények hatósága alá kerülnek. Mikor aztán az új törvény elfogadtatott, örömét fejezte ki felette, mert minden fogyatkozása ellenére, „hatalmas előlépésnek" tekinti, mert az eddigi konzisztóriális—zsinati rendszer keveréke helyett képviseleti presbiteriális alapon egységes szervezetet alkotott s a püspök kizárólagos elnökségét megszüntette. Fogyatkozása az, hogy a képviselet elvét nem tartotta fenn tisztán, hanem megzavarta oda nem illő elemekkel. Demeter Sámuel a protestánszabadelvű kívánalmait sehol szebben megvalósítva nem látja s el van ragadtatva e törvény korszerű szépsége és

¹⁶³ Az erdélyi ref. egyház története. III, r. 207—214. l.

¹⁶⁴ Az erd. ref. anyaszentegyház szervezési kérdéséhez. Erdélyi Prot. Közlöny. 1871. 2. l.

jóságától. Úgy van helyesen, hogy a világi elem mindig többségben legyen a gyűléseken.

Az újonnan szervezett egyházkerületi közgyűlés 1872 aug. 18—26-án tartotta első ülését.

Nálunk az első nyom az egyházi testületek újrászervezése dolgában az udvarhelyi kör 1868. évi indítványa, hogy a köri közgyűlésen az eklézsiák két-két választott „követ” által képviseltesse. Ez indította meg a munkát. Az E. K. T. az 1870. évi főtanácsra közigazgatási és törvénykezési testületeink újrászervezése tárgyában egy szervezeti javaslatot adott be,¹⁶⁵ melyet a főtanács véleményadásra a köri közgyűlésekhez kiküldeni határozott. A következő évi főtanácsra a körök véleménye nem érkeztén mind be, a tárgyat előkészíteni nem lehetett s így nem is volt tárgyalható. (K. M., 1871. 218. l.) Erre Pap Mózes a javaslatot ismerteti¹⁶⁶ a történeti előzményekkel és a bírálatokkal együtt. A képviseleti rendszer behozatala „már húzamosabb idő óta” foglalkoztatja vallásközönységünket. Az E. K. T. Mikó Lőrinc, Pap Mózes és Ferencz József tagokból bizottságot küldött ki azzal a szélesebbkörű megbízással, hogy egyházi hatóságaink újrászervezésére készítsen javaslatot. Az elkészített javaslat a főtanács elé terjesztett, mely a körökhöz küldötte ki észrevételeik előterjesztésére. Ez észrevételek kiadatván a bizottságnak, ez a javaslatot újrászövegezte. Így jött létre az a javaslat, melyet az 1872. évi zsinat megint kiküldött a körökhöz.

A javaslat első része a közigazgatásról (eklezsiai közgyűlés, presbitérium, köri közgyűlés, zsinat, egyházi főtanács, egyházi képviselő-tanács), második része a törvénykezésről (alpapi, főpapi szék), harmadik része a fegyelmi eljárásról szól. Az első rész I. fejezetében kevés új van. Mindössze annyi, hogy a presbiterség írástudáshoz van kötve s számuk 3—24 között meghatározva és hogy harmadrésük évenként kilép. Indítók: a művelődési vágy fokozása és a buzgóság és érdeklődés ösztönzése. Valamivel nagyobb különbség van a köri közgyűlésnél. Ennek tagja volt minden belső ember, ezután csak fele, évenként felváltva. Eddig az eklézsiák a közgyűlésre képviselőt nem küldöttek, ezután mindenik küld egyet. Indítók: a képviseleti rendszer teljesebb keresztülvitele, ami a szervezet újraalakítását megindította. A főtanács tagok száma eddig több volt 200-nál. A javaslat szerint 55 s a 8 kör és a kolozsvári és tordai eklézsia összesen 30 képviselőt küld. Itt a különbség nagyobb. Az E. K. T.-nak eddig tagja volt minden tanácsos. Ezután a szám meg lesz hatá-

¹⁶⁵ Pap Mózes: Tudósítások az 1870. évi egyházi főtanácsról. K. M., 1870. 337. l.

¹⁶⁶ Egyházhatóságaink újrászervezésére tett javaslat. K. M., 1872.

rozva: lesznek hivatalból tagok és Kolozsvárt lakó egyházi tanácsosok közül 24 választott tag, kiknek harmada évenként kilép, míg az eddigi tagság életfogytiglani volt. A különbség itt a legnagyobb, de legszükségesebb is, „ha felelőssé akarjuk tenni az E. K. T.-ot, mely a főtanácsnak végrehajtó közege“. Mert így nem történhetik meg az, hogy a tagok egyik ülésen mások lévén, mint a másikon, egymással homlokegyenest ellenkező határozatokat hozzanak. Az alpapi székről szóló fejezet teljesen a régi, a főpapiról szóló annyiban eltér, hogy számfeletti ülnök lenne 3. A fegyelmi eljárásról szóló harmadik rész teljesen új, mert eddig fegyelmi ügyekben első folyamodású bíróság az alpapi szék volt. A javaslat erre egészen külön széket állít egyházi és világi tagokból, mert a törvényhozói, igazgatási és igazságszolgáltatási hatóságokat az újabb gyakorlatnak megfelelően külön akarja választani.

Váradi Károly az 1872. évi zsinatról terjedelmes értesítést küldött az Erdélyi Prot. Közlönynek, melyből átvette a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap is (1872. 1223–1231. l.). Ismertetvén a zsinat és főtanács szervezetét, keményen bírálja az egyházszervezeti javaslatot. Az eddigi szervezet, „amennyiben a valódi képviseleti rendszert teljesen nélkülözi, szellemére nézve ma már nem elég szabadelvű“, de alkalmazásában mégis elég jónak bizonyult, mert az értelmiség mindég döntő befolyással birt az ügyek intézésénél. De a meglankadt hitbuzgóság új életre ébresztése követeli, hogy a képviseleti rendszer a mi státusunk szervezetébe is bevitessék. Ez a javaslat csak részben öleli fel a képviseleti rendszert a köröknél, de a főtanács tagjait újraválasztás nélkül meghagyja tanácsosoknak. A „kételvűségen“ egységes rendszer nem épülhet, mert csak kellemtelen felhányásokra, pártoskodásra, szakadásra vezet s a tanácskozás helyes és szabatos vezetésének elvi feladását jelenti s az elnöki méltóság „szégyenletes lealázása“. Az alapul szolgáló különben helyes elvet úgy mentené meg, hogy a főtanácson a főgondnok, az E. K. T.-on a püspök elnököljön. „A papi legfőbb méltóság lealázását nem szabad már többé szemethúnyólag elnéznünk“.

Pap Mózes a javaslatot ismertető közleményében felel a „kételvűség“ és a „kétfejűség“ vádjára is. Előbbire válasza az, hogy a legszebb elméletért sem voltak hajlandók odaadni a mult tapasztalatainak tanulságát, mert az egyházi tanácsosok rendszere tartotta fenn a mult kibeszélhetetlen üldöztetései között az unitarizmust. Mert nem biztosak abban, hogy vajjon a ki nem próbált képviseleti rendszer megteszi-e ezt a szolgálatot a jövőben, ha szükség lesz rá. Nálunk az intelligencia a legfőbb hatóság s ezt nem látják célszerűnek kizárni az egyház ügyeinek intézésébe való befolyástól. Aztán szerzett jogok elvevésével nem akarták csökkenteni a buzgó-

ságot, érdeklődést és áldozatkésztséget. A kettős elnökség pedig, felfogásuk szerint, nem lealázása az elnöki méltóságnak. hanem a protestánsizmus elvéből származó szép institúció, mely gyönyörűen mutatja, hogy egyháziak és világiak mind egyenlők, mindnyájan lelki papság vagyunk.

A főtanács előtt, bár fel voltak híva rá, csupán a marosi kör szólott hozzá a szervezet kérdéséhez.¹⁶⁷ A javaslatot elvileg elfogadja, de végrehajtását a képviselők díjazásának lehetőségétől teszi függővé. A képviselet szükségét csak akkor látja valóban bekövetkezettnek, ha az n m felülről lefelé, hanem alulról fölfelé vétetik igénybe. Minthogy a képviseleti úton megindult önkormányzat kérdése mind a polgári, mind az egyházi életben megoldást nyert, nekünk sem árt alkalmazkodni, de legyünk tisztában azzal, hogy ez pénzbe kerül s a képviselet díjazásáról gondoskodni kell. S ebből a célból a régebbi áldozatokban részt nem vett újabb nemzedékre kellene adót vetni birtok arányában. Mig ez megtörténik, maradjon a régi rendszer. Ez volt a marosi kör véleménye. A kérdéshez hozzászólott Sz. S. is¹⁶⁸ a főtanács előtt néhány nappal s a kérdést abból a szempontból vizsgálta, hogy parancsoló szükség-e és kivihető-e egyhamar a képviseleti rendszer beállítása. Felelete az, hogy nem, mert a belső emberek s eklézsiáik között nem az a viszony, mint a polgári életben a törvényhozó arisztokrácia és a nép között, mert a körökben vannak oly egyházi tanácsosok, kik előtt nyitva vannak a körüli gyűlések és mert az eklézsiák nem panaszkodnak autonómiájuk megszorításáról. Mert a papok és mesterek hiányát világi képviselők nem fogják pótolni. És mert az egyházi ünnepély „elveszti zamatját“. A tervezett módon a gyűlések hosszabb ideig tartanak s költségesebbek lesznek. Várni kell, míg az eklézsiáktól indul ki a képviseleti rendszer óhajtása. A reformátusok megvalósították, de már panaszkodják: „sokat vártunk a képviseleti rendszertől, de ott állunk, ahol eddig voltunk, semmi élénkség.“ Maradjunk tehát még egy ideig a régi rendszer mellett. Az 1873. évi főtanács (21. jk. p.) megalkotta az *eklézsiái közgyűlés és presbitérium szervezetét*. Ferencz József a főtanácsról adott részletes jelentésében¹⁶⁹ igen fontosnak mondja az egyházközségi közgyűlés és presbitériumok újjászervezésére hozott határozatot, mert az a tapasztalat, hogy a presbiterek egy része csak a hivatalt viseli, de a kötelességekről mit se tud. Ha már ez a hivatal nem lesz örökös, az eklézsiáknak módjuk lesz a hanyagokat koronként buzgó és erélyes tagokkal kicserélni.

¹⁶⁷ Kelemen István: A marosköri közgyűlés kivonatos ismertetése. K. M. 1873. 290–293. l.

¹⁶⁸ Képviseleti rendszertervezés az unitáriusoknál. Magyar Polgár, 1873. 256–258. l.

¹⁶⁹ Egyházi főtanácsunk közgyűlése. K. M. 1873. 349–364. l.

Minő tér nyílik itt a munkásságnak! Templom és iskola, papi és mesteri lakás körül mennyi teendő vár egy erélyes presbiteriumra! És szemrehányólag említi, hogy már egy éve közreadták a közigazgatási és törvényhozási hatóságok szervezésére közzétett javaslatot, hogy hozzászólhasanak s a kérdést megvitassák és csupán a marosköri parciálisról szóló tudósítás szólt hozzá. És felhívja paptársait a hozzászólásra, mert — mondja — az ellennézetűeket is szívesen meghallgatjuk.

1875-ben a keresztúri kör átíratára, melyben a részvétlenség és közöny megszüntetése céljából a világi elemnek képviselet útján való beédesgetését és bevonását javasolja, Kelemen István közli, hogy a marosi kör nem tartja közigazgatásunkat oly rossz hírbe kevertnek, sem oly bűnbaknak, melyre még a „papi hierarchia” vádja is elérne; sőt a képviselet sürgetését „túlhaladott álláspont”-nak tartja, miután az 1873. évi főtanács szervezte a presbiteriumokat, mint elsőfokú képviseletet elég tapintatosan s nem egyszerre és rohamosan s kilátásba helyezte a másod- és harmadfokú képviselet behozatalát is.

Az 1875. évi főtanácshoz (17. jk. p.) Koronka Antal közigazgatási és törvényhozási eljárásunk „szabályosabbá tétele céljából” javaslatot nyújt be: Egyesek és eklézsiák panasszal az E. K. T-hoz csak hivatalos úton, az esperesen át folyamodhatnak, ha az utat elkerülik, folyamodásuk érdemleges tárgyalás előtt küldessék ki véleményezésre. Egyházi személyek és hívek közötti viszályok az esperes útján a körüli közgyűléshez, fegyelmi ügyek az alpapiszék elé terjesztendők. Hivatalból való felfüggesztést maguk után vonó fegyelmi ügyekben az alpapiszék ítéletét hivatalból felebbezni kell. Egyesek, vagy csoportok belső emberek elleni panaszára az eklézsiák pénztárai költséget nem adhatnak. A főtanács e javaslatot törvényerőre emelte. Ennyi történt a szervezet tekintetében Ferencz József püspökségét megelőzően.

b) *Az első teljes egyházszervező törvény.*

Az az egyházszervező munka, melyről Kriza püspöksége alatt az előbbi fejezetben megemlékeztünk, Ferencz József püspöksége alatt is folytatódott, sőt azt mondhatjuk, hogy még ma sincs befejezve. Püspöksége első felében a századfordulóig, mikor az első teljes egyházszervező törvény hozatott, ez a munka lassúbb menetben folyt. Mikor aztán ez a törvény s a főtanácsi jegyzőkönyvek is nyomtatásban megjelentek, a főtanácsi bizottság szerveztetett s az egyházi életbe idővel mind több jogtudó kapcsolódott bele és az Unitárius Egyház megkezdte bíráló és ellenőrző szerepét, ez a munka jóformán állandóan napirenden volt, sőt van még napjainkban is. A küzdelem

kezdetől máig a *képviselési* elvnek az egész vonalra való életbe-
léptetése érdekében folyik. Ferencz József püspökségének mind-
járt kezdetén az 1877. évi főtanács (21. jk. p.) szervezi a *fő-
jegyzői hivatal*t, mint második sarkalatos tisztet a közigazgatási
jegyzőségtől teljesen elválasztva és megszabja teendőit (l. külön
fejezetben.). Az 1878. évi főtanács megalkotta a *házzsabályokat*
és a *tanácskozási ügyrendet*. Az alkotmányos élet követelménye
volt, hogy a főtanácszi gyűlések házzsabályait és tanácskozási
ügyrendjét elkészítsék. Simén, Várady Károly és Nagy János
javaslatot készítettek, mely már az 1876. évi zsinatra előter-
jesztetett, de ez a beható tárgyalást a következő főtanácsra
halasztotta. Az 1877. évi főtanács a körökhöz küldötte ki véle-
ményezésre azzal, hogy véleményüket küldjék a főgondnokhoz,
aki mellé öttagú bizottságot nevezett ki. Az 1878. évi főtanács-
nak a tordai gimnázium állami szerződése mellett ez volt a
legfontosabb és legnagyobb vitát keltett ügye,¹⁷⁰ melyről Ferencz
József így nyilatkozott: Az elnökség bölcsessége s a tagok egy-
más iránti szeretete és türelme feleslegessé tette eddig a tanács-
kozási szabályok paragrafusokba szedését. Az újabb időben
azonban a mindinkább élénkülő vitatkozási hajlam s a politikai
élet vitatkozási modorának az egyházi térre való beplántálási
vágya szükségessé tette kijelölni e korlátokat, melyek között a
tanácskozásnak mozognia kell. Nem a szabályokban látja a
tanácskozás méltóságának biztosítását, hanem a kölcsönös
szereteten s egymás véleménye iránti türelemben, mely nélkül
egy törvény sem ment meg a tanácskozások szomorú elfaju-
lásától. Különben az elfogadott házzsabályokban az eddigi
gyakorlattal szemben csak egy új elv van alkalmazva, t. i. a
gyűlések nyilvánossága. Eddig csak egyházi tanácsosok ve-
hettek abban részt, ezután nyilvánosan fognak tartatni az ülések.
De a szükséghez képest bármikor zárt ülést is lehet tartani.
Naplójában aggodalmát fejezi ki, hogy „gyűléseinken a poli-
tikai vitatkozásoknál annyira elharapózott szenvedélyesség kezd
mutatkozni“. Egyesek véleményüket erőszakkal is érvényre
akarják juttatni. „Bizony az alkotmányos életnek is megvan-
nak a maga árnyoldalai“.

A szervezet érdekében ezután az 1883. évi főtanács-
találkozunk egy megmozdulással. Raffaj Károly interpellál a
képviselési rendszer kiépítése iránt, mit parancsol a korszellem,
de „különösen a központi gazdálkodás célszerűbb és biztosabb
ellenőrizhetési körülménye“ s kérdi, szándékszik-e megvalósí-
tani s mikor? A püspök azt feleli, hogy az 1873. évi főtanács
a képviselési rendszert csak a presbitérium alkotásánál látta
célszerűnek s hogy tovább nem fejlesztetett, oka az, hogy a

¹⁷⁰ Az unitáriusok egyházi főtanácsa. Prot. Egyházi és Iskolai Lap.
1878. 1149–1153. l.

főtanács nem intézkedett. Egyébiránt megfontolandónak tartja az ügyet, mert a központra újabb terheket rakna. Amennyiben pedig a gazdálkodás ellenőrzése kívánna, nem látja szükségesnek. Az interpelláló a feleleten nem nyugodott meg s a főtanács útasítást adott az E. K. T.-nak, hogy a körök meghallgatása után tegyen javaslatot. Az 1884. évi főtanács úgy határozott, hogy mivel 1875 óta a viszonyok sokat változtak s a válóperekre vonatkozó törvény óta a köri hatóságok munkaköre s eljárása is lényegesen módosult s most meg a köri közgyűlésre nézve merültek fel nehézségek és eltérő nézetek, az 1873. évi szervezet közöltessék a körökkel, hogy a még életbe nem léptetett részekre nézve megtehessék észrevételeiket. Az 1885. évi főtanácsra az E. K. T. előterjesztése a körökből felérkezett vélemények ismertetése után ez: miután a nézetek nagyon elágazók, némi részekben épen ellentétesek s két kör nem is terjesztette elé véleményét, az E. K. T. nem adhat tervet, hanem javasolja, hogy a jövő főtanácsra a még beszédendő nézetek megfontolásával a köri és központi hatóságok szervezeti szabályzata készítésére útasíttassék. Az 1886. évi főtanácsra (K. M. 1886. 287. l.) jelenti az E. K. T.: „A képviseleti rendszer további fejlesztése iránt most sem terjeszthetünk be végleges javaslatot. Minél részletesebben foglalkozott a kérdéssel a kiküldött bizottság, annál élénkebben tűntek fel a nehézségek, melyek századokon át fennállott gyakorlatunk megváltoztatásának kérdésével felmerülnek s meggyőződött arról is, hogy e kérdés csak kanonaink kodifikációjával, illetve egyházi törvénykönyvünk megírásával kapcsolatban oldható meg. Ily két nagy kérdésnek megoldását és elintézését ezidőszerint teljes lehetetlennek tartjuk“.

Ezután 7 évig nem történik semmi. A főtanács nem sürgette s a kérdés pihent. A püspök az 1893. évi főtanácsra előterjesztett jelentésében panaszolja, hogy ügyeink napról-napra szaporodván, annyi gondot és munkát ad az igazgatás, hogy a központi közigazgatási szervezet kifejlesztését, „hivatalos berendezését“ nem igen kerülhetjük el, ha azt akarjuk, hogy közigazgatásunk minden kívánalomnak megfeleljen. Ha munkánkban hiányok, fogyatkozások vannak, azt az adott viszonyoknak tulajdonítsák. Az 1894. évi főtanácsot megnyitó beszédében a közigazgatási szervezet módosítását tárgyaló javaslat miatt *alkotmányozó jellegűnek* mondja. A javaslat célja szélesebb körűvé tenni egyházunk szervezetében a képviseleti rendszert, amire nézve már többször indítvány tétetett s legutoljára a mult főtanács hívta fel az E. K. T.-ot, hogy ennek megfelelően készítse el a javaslatot. E. K. Tanács — mondja a püspök — nem akart és nem is csinált tabula rasát, mert csak azok az egészséges reformok, melyek történelmi alapon nyugosznak. A kérdés levétetett napirendről, mert rövid volt az idő a javas-

lattal való behatóbb megismerkedésre. Pedig élénk érdeklődés tárgya volt a körökben is. (K. M. 1894. 249.). A javaslat szerint a főtanácsnak lesznek hivatalból való és választott tagjai, még pedig a főtanácstól, köröktől és egyházközségektől választottak, az E. K. T.-nak hivatalból való tagjai és a főtanácstól választottak. A javaslatra nézve különbözők a vélemények. Abban megegyeznek, hogy az újjászervezés nemcsak időszerű, hanem szükséges is. De eltérők a nézetek a választott tagok számára nézve. Vannak, akik a 43 tagot elégnek tartják. Mások e számot emelni akarják, hogy a képviselet annál nagyobb alkalmazást nyerjen, mivel a hivatalból való tagok száma mintegy 80-ra s a főtanácstól választottaké 65-re megy, ez utóbbiak számát csökkenteni akarják. Különbség van még a nézetekben az iskolák és a tanszemélyzet képviseltetésére nézve.

Daniel főgondnok az 1895. évi bölöni zsinaton a készülő szervezetről így nyilatkozott: „A teendők annyira megnövekedtek, hogy azt az eddigi módon kezelni nem lehet. Reform kell, de azt nem vihetjük úgy keresztül, hogy ezáltal egyházi szervezetünket megrázkodásnak tegyük ki. Ovatosság és körültekintés szükséges, emellett a szerzett jogok érintetlen hagyása. Alig van eset valamely alkotmányos országban, hogy megszerzett egyéni jog élvezetétől az illetők megfosztassanak... Ha a különböző alapok és birtokok kezelését tekintjük, úgy másfelől az általam jelzett szükségleteket, a közigazgatás fejlődését, mely kihat vallásközönségünkre is, minden gondolkozó egyháztagnak át kell látnia, hogy az eddigi szervezeten módosítanunk kell“.

Az 1897. évi főtanács (86. sz.) tekintettel arra, hogy a korábban beadott javaslat ideje óta a nézetek több tekintetben változtak, szükségesnek látja annak ismételt átvizsgálását és elbírálását s miután a körök már nyilatkoztak, kiadja a püspök elnöklete alatt egy bizottságnak azzal az utasítással, hogy kinyomatván s minden egyházi tanácsossal közölvén, tegyen E. K. T.-nak javaslatot szükség esetén rendkívüli főtanács összehívására. A püspök az 1898. évi főtanácsot megnyitó beszédjében a deficit mellett különösen a szervezet kérdésére hívja fel a figyelmet: Évek óta foglalkozunk már ezzel. A mi egyházi szervezetünk a nagy idők próbáját kiállotta s az a gondolat támad lelkében, hogy ami jó volt eddig, ezután is jó lehet. Nem telik-e be rajtunk is, hogy aki a régi gyepüt elhányja, megmaratik a kigyótól? Vajjon a vert utat elhagyva, nem fogunk-e eltévedni? De végre is a fejlődés törvénye alól nem vonhatjuk ki magunkat. A jót is lehet még javítani. S csak az a célja a javaslatnak. „Nem akar az tabula rasa-t csinálni. Csupán a mai kor által igényelt képviseleti rendszert kívánja nagyobb mérvben alkalmazni egyházi rendszerünkben is“. Az egész javaslatban alig van egyéb újítás,

minthogy a főtanácson a körök nemcsak tisztviselőik és egyházi tanácsosaik, hanem választott képviselőik által is résztvegyenek. Ennek meglesz a jó hatása. A mi egyházi tanácsosi intézményünk némi reformot igényel. Egyházi tanácsosaink nagyrésze még csak nem is érdeklődik egyházi ügyeink iránt. Vigyük vissza oda, ahonnan kiindult, hogy az állással csak érdemeket szerzett hitsorsosainkat tiszteljük meg s a tervezett képviseleti intézmény behozatalával nyissunk téit ilyenek számára. Az egyházi tanácsosi intézmény változatlan fenntartása azért is lehetetlen, mert ha mindazokat megválasztjuk, akik az eddigi módon igényt tarthatnak rá, a legfőbb hatóság olyan testületet fog képezni, amely nem áll arányban vallásközönységünk számával". A főtanács ezután elévette a javaslatot, melynek első része az egyházköri közgyűlést, a második a zsinati és egyházi főtanácsot, a harmadik az E. K. T.-ot szervezi. Ez utóbbi tárgyalása közben Benkő Mihály egy *határozati javaslatot* adott be, mely nem E. K., hanem *igazgató tanácsot* tervez, melynek tagjai: a püspök, főgondnokok, főjegyző, 9 választott tanácsos, kiknek harmada évenként kilép. Ilyenekül a tisztviselők is megválaszthatók, de olyan ügyek tárgyalásánál, melyeknél hivatali állásuknál fogva érdekeltek, sem tanácskozási, sem szavazati joggal nem bírnak. A főtanács e „nagyfontosságú” indítvány, illetőleg határozati javaslat megvizsgálására bizottságot küldött ki Ferencz József és P. Horváth Kálmán elnöklete alatt Bedő Albert, Szent-Iványi Gyula, Fekete Cábó, Kozma Ferenc, Gál Jenő, Benkő Mihály, Kelemen Albert, Kisgyörgy Sándor, Csifó Salamon, Ajtai János, Boros György, Gvidó Béla és dr. Gál Kelemen tagokból azzal a felhívással, hogy még a holnapi gyűlésre tegye meg rá észrevételeit. A bizottság javaslata szerint tagok: a püspök, főgondnokok, főjegyző, jogtanácsos, dekan, a főgimnázium igazgatója és az előadó, aki egyszersmind püspöki titkár és 21 választott tag, kik közül egyharmadnak kolozsvárinak kell lenni. Ajánlja továbbá, hogy a szervezet életbeléptetéséhez szükséges további munkálatok elkészítésére küldessék ki egy bizottság, mely a hatáskörök, pénzügyi és más szabályzatok elkészítéséről és a fedezet megjelöléséről jövő évi febr. 1-ig javaslatát a püspökhöz nyújtsa be, ki hívjon össze rendkívüli főtanácsot. A főtanács e javaslatot elfogadta s a szükséges munkálatok előkészítésével magát a bizottságot bízta meg. A zsinati és egyházi főtanácsnak — s ez a legjelentékenyebb eltérés a régi tervezettől — ezután nemcsak az egyházi tanácsosok, hanem az egyházkörök képviselői is tagjai lesznek. A tanácsosok száma 120-ra szorított. De még lényegesebben változott az E. K. T. szervezete, melynek jövőben nem lesz tagja minden egyházi tanácsos.

Az 1899. évi rendkívüli főtanácsot (jul. 2—3.) megnyitó beszédjében előadja: csak akkor vette észre, mily nagy mun-

kára hivatott fel a bizottság, mikor a munkát megindította. Nem végeztünk el mindent, az egyházközségi és köri szabályzatokat nem állítottuk össze, de az anyag össze van gyűjtve annyira, hogy „*egyházunk egész alkotmánya rövid időn szerves egészben összeállítható lesz s ezzel egy régen érzett szükségét fogunk kipótolni, hogy egyházunk közigazgatása ne csak egy-két ember előtt legyen ismeretes, akiknek ezt a jegyzőkönyvekben szétosztottan levő határozatokból, vagy a sükségtől reákenyszerítve a gyakorlatból esetleg megtanulni módjukban van, hanem ismeretes legyen az egyház minden tagja előtt, sőt ott álljon az a nyilvánosság előtt, amint azt a dolog természete megkívánja. De ha a kész anyagot letárgyalja, oly munkát fog végezni, mely e rendkívüli főtanácsunkat maradandó emléküvé teszi egyháztörténetünk évkönyvében.*”

Minthogy egyházunkban *ez az első tervszerű és a központi szerveket rendszeresen összefoglaló szervezeti törvény*, előkészítésével kissé részletesebben foglalkozunk. A püspök, mint a kiküldött bizottság elnöke, kiosztotta a munkát, megbizta az egyes tagokat az előmunkálatok elkészítésével. A zsinatot, fő- és egyházi képviselőtanácsot maga vállalta. Az egyházközségek és körök szervezetét Kelemen Albertre bizta. A közigazgatási, pénzügyi és tanügyi jegyzők a régi ügyrendet és eljárást írták össze. A pénzügyi bizottság a pénzkezelési szabályzatot készítette el. A tanári pragmatikát az igazgató, a belső emberek nyugdíjintézetének revízióját az intézet pénztárnoka készítette el. Ezután a püspök a bizottságot ápr. 9-re hívta össze. A bizottság a főtanács útasítását, mely csak az E. K. T. szervezetéről szólt, nem szószerint értelmezte, hanem kiterjesztette az összes központi hatóságoknak és tisztviselői állásoknak szervezetére, valamint az egyházközségek és körökére is. A bizottság 2 egész nap reggeltől késő estig tárgyalta s megállapította a még hiányzó részleteket. Másodszor május 14-én ült össze, egész nap tárgyalta s a javaslat végleges szövegezésére Kozma, Benkő, Lakatos Ferenc, Boros és dr. Gál Kelemen személyében bizottságot küldött ki. Ez a bizottság Borost és Gált bizta meg, kik elkészülvén munkájukkal, a javaslat kinyomatását kérték az E. K. T.-tól. Minthogy azonban a bizottság javaslata némely pontokban eltér a főtanács által elfogadott törvénytől, az E. K. T. mindkettő kinyomatását elhatározta. A bizottság költségelőirányzatot is mellékel, mely 2510 frttal több kiadást irányoz elé az eddiginél, melyeknek fedezetére az összes alapítványoknak bizonyos százalékkal való megterhelését ajánlja. Végül felhívja a főtanács figyelmét, hogy ezzel az összes munkának csak egy része van kész s ugyanígy az egyházközségek és körök, az iskolák, belső emberek választási törvénye, egyházi biráskodás, fegyelem, esküminták, „szóval az egyházi és iskolai életre vonatkozó összes törvé-

nyek, szabályok megállapítandók volnának, hogy az eltűnő századra ébredő új század kicsiny egyházunkat rendezett formák között, megújult erőben és friss munkakedvben találhassa." A jelentést aláírta Ferencz József biz. elnök és dr. Gál Kelemen biz. jegyző. Ennek az egész szervezési munkának elvi ellenzője volt Kőváry László, aki az egyház újrászervezésével veszélyeztetve látta annak régi patriárchális szellemét s a hívek buzgóságát és áldozatkészségét. A tárgyalás megkezdése előtt 12 nyomtatott példányban egy javaslatot küldött be, melynek célja az elődázás lett volna. Ebben, Ferencz József megítélése szerint, a legkizárólagosabb arisztokratikus szellem egyesül a legféltelenebb demokráciával. A főtanács azon az alapon, hogy mindenki véleményét csak előszóval mondhatja el s vehet részt a tanácskozásban, levéltárra tenni rendelte az iratot. Ellenzője volt a javaslatnak Benczédi és Molnár is. A javaslat címe: *Egyházi törvény a magyarországi unitárius egyház hatóságainak és a tisztviselői állásoknak szervezetéről*. Három részben és 15 fejezetben 110 §-t foglal magában. A főtanács a javaslatot elfogadta, életbeléptetését is 1900 jan. 1-től kimondotta s az egyházközségek és körök szervezetére vonatkozó munkálat folytatására ugyanazt a bizottságot küldte ki. Ugyanakkor beterjesztett: *Szolgálati útasítás a pénztárkezelésre* c. javaslat, melynek készítői Kozma elnöklete alatt Gyulay Árpád, Lakatos Ferenc és Orbók Ferenc. Időhiány miatt „felolvasás és tárgyalás nélkül” az 1900. évi főtanácsig tartó hatállyal elfogadtatott. Ferencz József véleményét az új szervezetről ezekben foglalta össze: „Tagadhatatlan, hogy a szervezet életbeléptetésével a központi adminisztráció költségei megszorodnak; de ez elől kiállani nem lehet. S ha egyházi adminisztrációnkat javítani akarjuk, nem is szabad. Az új időknek új követelményei vannak!” S aztán felsóhajt: „A jó Isten megsegít, hogy az új szervezetet beindíthassam s az ezzel járó küzdelmeket kiálljam. Talán ezzel a reformmal sem fogok szégyent vallani, minthogy eddig sem vallottam.”

Az 1899. évi (aug. 27.) székelykeresztúri zsinat intézkedéseket tett az új törvény életbeléptetésére. Daniel főgondnok megnyitó beszédjében az új szervezetről azt mondja, hogy már-már elődázhatatlanná vált. A szervezet a szerzett jogokat tiszteletben tartja. Az egyházi fő- és képviselőtanács hatáskörének megjelölésénél az eddigi gyakorlat szolgált irányadóul, de az E. K. T. *rendes üléseit egy havira* szállítja le. Előnyös változtatás, hogy a *tárgysorozatot* a tagoknak *előre meg kell küldeni*, miáltal tájékozást szerezhetnek a tárgyakról s az ellátásban résztvehetnek. *Egészen új az egyházi és püspöki titkári állás*. Szükségessé tette a teendőik szaporodása, mely a püspökre háramlott, aki oly kezelési teendőket is végez, mely állásával nem egyező s amellet más fontosabb teendőktől vonja el.

Lényeges újítás van a pénztárkezelésnél is, mit az alapok növekedése s a teendők szaporodása tett szükségessé: a kezelés és nyilvántartás ezután több egyén munkásságát kívánja. A költségek fedezéséhez az egyes alapok hozzájárulnak. Az ügyek ellátásának gyorsabb menete érdekében a *folyóügyek* nem az E. K. T.-ban intéztetnek el, hanem *elnökileg*, ezért havonként csak egy ülés tartatik. A zsinaton az E. K. Tanácsi tagságra, bizottsági tagságokra, titkári állásra megtörténtek a jelölések s ezek alapján a választás. De a titkári állást jelentkező hiányában nem lehetett betölteni, mire az E. K. T. Csifó Salamon árkosi lelkészt hívta meg. Benczédi nehezen tudott megbékülni az ellenőri állással, Molnár azzal, hogy a jogtanácsosi állás csak 5 évig tart.

Az újonnan szervezett E. K. T. 1900 jan. 24-én tartotta első ülését, mikor a püspök történeti visszapillantást adott (K. M., 1900. 46–49. l.): *Új korszak* nyílt meg egyházi életünkben, mert habár az új törvény eddigi hatóságainkat lényegükben nem érintette, de úgy szervezte, hogy méltán újaknak mondhatjuk. Az E. K. T.-ban „nem csekély jelentőségű”, hogy meghatározott számú s e célra választott tagokból fog állani, amivel „szilárdabb alapot” nyert a közigazgatás e fontos szerve, mert a választott tagok nagyobb erkölcsi kötelezettséget kell, hogy érezzenek a tanácskozásokban résztvenni, mint eddig, mikor minden egyházi tanácsos résztvehetett, de épen azért senki sem érezte magát szorosabban kötelezve. De összhangzóbb s határozottabb lesz működése, mert nem történik meg, hogy egyik gyűlésnek egészen más tagjai legyenek, mint a másiknak s amit egyik határoz, azt a másik vita tárgyává tegye. Azonban nagyobbfontosságú, hogy vidékről is vannak választott tagjai. Már régi keletű az a féltékenység és bizalmatlanság a vidék és az E. K. T. között, hogy az nem fordít annyi gondot a vidékre, mint a központ érdekeire. Reméli, hogy a bizalmatlanság nem fog többé táplálékot találni magának, hanem teljesen megszűnik. Tévednek, akik azt hiszik, hogy a főtanács az E. K. T. reformálásával „letért az őseink által eddig követett útról s a patriárchálizmust feláldozta a törvényszerűségnek”. Mert az igazi patriárchálizmus nem lehet ellensége az írott törvénynek. A jövő mutatja meg, hogy előnyös lesz-e. vagy hátrányos az egyházra. Nem ócsárolja a multat, de „hát a jónál is lehet még jobb. Az élőfák minden évben új lombot hajtanak. Az intézmények a fejlődés törvényének szintén alá vannak vetve. Sőt csakis az olyan intézmény életerős, amely fejlődni tud és fejlődni képes. Legyünk hát bizalommal E. K. T.-nak jelen szervezete iránt is.”

Az 1900. évi főtanácsot megnyitó beszédjében (K. M., 1900. 231. l.) így szól az új szervezetről: egyházi életünknek új korszaka nyílik meg, mert a képviseleti rendszer főtanácsunk

jelen szervezetében kiterjesztést nyert. Eddig az espereseket és körí felügyelő-gondnokokat képviselőknek tekintettük, most e jog egyházköreinkre is kiterjesztetett. Mi volt a módosítás célja? Az egyház ügyei iránti érdeklődés fokozása, mire soha több szükségünk nem volt, mint most, mert nagyon kezdenek kiélesedni a felekezeti érdekek. Vajjon nem hiába bolygattuk-e meg a régi gyepüt? E kérdésre a jövő fog felelni, de a maga részéről teljesen jó reménységgel van. Az eddigi tanácsosok jogaik élvezetében maradtak, számuk jövőre 120-ra lesz korlátozva. A tanácsosok választása az újabb időben túltengésbe ment. Vannak olyanok, akiket 24 év alatt főtanácsainkon egyszer sem látott. Aki jövőben tagja lesz, jó példával kell előljárnia buzgóságban, áldozatkészségben. A körök most választott képviselőit figyelmezteti, hogy az egyház egyetemes érdekeiért kell síkraszállaniok, mert nem a test van a tagokért, hanem a tagok a testért. Az évi jelentése (u. o. 334. l.) az új szerv beindításának részleteiről elég megnyugtató képet ad. Csak egy ülés volt olyan, melyen egyetlen vidéki tag sem jelent meg. A titkári állásra jogászt, mint többen óhajtották, nem kaptak.

A kiküldött bizottság munkálatát az egyházközségek és egyházkörök szervezetére vonatkozólag az E. K. T. az 1902. évi (okt. 26—29.) főtanácsra előterjesztette, amely elfogadván, életbeléptetését 1903 jan. 1-től kimondotta. A törvény címe: *Egyházi törvény a magyarországi unitárius egyház hatóságainak és a tisztviselői állásoknak szervezetéről.* (Főt. jkv. 131—178. l.) 15 fejezetben 200 §-t foglal magában. A főtanács Kelemen Albert esperesnek, dr. Gál Kelemen egyh. tanácsosnak és Csifó Salamon titkárnak jegyzőkönyvileg elismerését fejezte ki a törvény szerkesztésében kifejtett munkásságukért és felhívta az E. K. T.-ot, hogy a vonatkozó egyházi és polgári törvényeket és eskümintákat szedesse össze és adja ki. Ugyane főtanács alkotta meg a *gazdasági bizottság szabályzatát* is, amely az 1899. évi szervezeti törvény egyes szakaszainak módosítását vonja maga után. Ezért a főtanács megbízta az E. K. T.-ot, hogy a szervezeti törvénybe a módosításokat és kiegészítéseket a megfelelő helyekre beillesztve, a most már egységes és az egész egyház szervezetére vonatkozó törvényt a többi egyházi törvényekkel együtt adja ki. Így jelent meg az egyházszervező új törvény egységes rendszerbe öntve 1903-ban nyomtatásban.

c) Főtanács.

A törvények egységes rendszerbe öntése és kinyomatása nem sokáig hozott nyugalmat az egyházszervezés kérdésébe. A szervezést továbbfolytató, a törvényt mindegyre módosítani akaró törekvésnek különböző mozgató okai vannak. Az új törvény életbeléptetése rendjén szerzett gyakorlati tapasztalatok

mellett a vagyoni helyzet javulása az alapítványokkal és az államsegélynek különböző címeken való folytonos emelkedésével, az újonnan szervezett főtanácsi bizottság, mely nem elégedett meg felülvizsgáló szerepével, hanem mindegyre előállott a maga javaslataival és nem utolsó sorban az Unitárius Egyháznak mind élesebbé és elfogultabbá váló kritikája.

A főtanács szervezetében az impériumváltozás előtt egy lényegesebb változás történt, melyet a püspök maga kezdeményezett. Az 1909. évi főtanácsot megnyitó beszédjében felhívja a figyelmet az E. K. T. javaslatára, hogy a szervezeti törvénynek az egyházi tanácsosok választására vonatkozó rendelkezése úgy módosíttassék, hogy a főtanácsnak hivatalból való tagjain kívül 30 egyházi és 180 világi tag választassék. A javaslat célja az, hogy mivel a törvény hozatala óta világi részről alig tudunk évenként 1—2 egyházi tanácsost választani, holott jelentékenyen szaporodnak egyházunknak olyan világi tagjai, kik állásuknál s értelmiségüknél fogva méltán igényt tarthatnának az egyházi tanácsosságra. De nekünk is szükségünk van rájuk, hogy tanácskozásainkon résztvegyenek s egyházunk iránti érdeklődésüket ezáltal is fokozzuk. Az E. K. T. előterjesztésének megokolása kiemeli, hogy a lefolyt 10 év alatt az egyházi tanácsosok száma (400—500) nem apadt ugyan le 120-ra, de a világi tagok közül oly kevesen vesznek részt, hogy a múlt évben is csak 24-en voltak jelen. De vannak oly ügybuzgó, tekintélyes világi hitrokonaink, akik szívesen résztvennének, ha a törvény engedné. A világi elem részvétele az egyházra nézve csak előnyökkel járt, erősítette az egyházi és világi rend közötti kapcsolatot és egyetértést. 10 évi tapasztalat igazolta, hogy az új törvény e rendelkezése az egyház gyakorlati szükségleteinek nem felel meg, érdekeit nem szolgálja, sőt hátrányos. Ezért ajánlja a világi tanácsosok számát 90-ről 180-ra emelni. A főtanácsi bizottság a javaslatot „a legmelegebben üdvözli”, de rámutat arra, hogy az egyházi elem tanácsosi számának emelése egészen mellőztetett. Lehetséges volna ezen segíteni úgy, hogy a tanácsosok száma 220-ra emeltessék, melynek $\frac{4}{5}$ -e világi, $\frac{1}{5}$ -e egyháziak közül választassék. Így amazok száma 176 lenne, emezeké 44. A főtanács elfogadta a javaslatot s 11 egyházi és 33 világi tanácsos választását rendelte el.

A főtanács szervezetében lényegesebb változás az impériumváltozás előtt nem történt. Az összeomlás utáni nagy reformlázban újra tárgysorozatra került a főtanács szervezése. A kiküldött nagybizottság javaslatát az 1923. évi főtanács elfogadta. E szerint a főtanácsnak a hivatalból való tagokon kívül 220 választott tagja van, kik közül 110-et választ a főtanács örökös tagnak, 55-öt a körök, 55-öt az egyházközségek 6 évre. Az eddigi tagok joga érintetlenül marad. (főt. jk. 39. p.). Az

1924. évi főtanács 46. jk. pont alatt megalkotta az egyházközségek által küldendő főtanácsai tagok választási útását. Az 55 főtanácsai tagot az egyházközségek közvetett választás útján küldik, vagyis minden eklézsia lélekszám arányában (500-ig 1, 1000-ig 2, azon felül 3) választókat (elektor) választ s ezek ejtik meg a választást az esperes elnöklete alatt. A megbízás érvénye 6 évre terjed. P. Horváth K. főgondnok (Főtanács után. K. M., 1923. 186.) a főtanács tárgyalásairól elmélkedve, ezeket mondja: „Ezzel egy régóta kifejezett kívánság megy teljesedésbe. Kivánom, hogy tárgyalásainkon részvételük váljon egyházunk javára és ezzel szűnjék meg a háborúság és gáncs, mely eddig a központ ellen hol nyíltan, hol a lelkekben elrejtve mindig szunnyadott és legyen béke és egyetértés az egyházi dolgokban mi közöttünk“.

1924 nov. 9-én tartatott főtanács az új szervezet szerint az egyházközségek elektorai által megválasztott főtanácsai tagok részvételével. Feza¹⁷¹ (= Ferenczy Géza) siet megállapítani, hogy „a képviseleti rendszer részleges bevezetése nagyon bevált. (I) Az egyházköri és egyházközségi képviselők majdnem oly nagy számban vettek részt, mint a korábban beválasztott régi tanácsosok“. A felszólalások tárgyilagosak, higgadtak voltak. Személyi elfogultságoknak nyomaira sem akadtunk. De tévesnek találja a törvény azon rendelkezését, hogy mindaddig új egyházi tanácsos nem választható, míg a már választottak száma a képviseleti rendszer részleges bevezetésével kontingentált számra le nem száll. Sok jogosult érdem és várakozás kopogtat máris a főtanács ajtaján. Aránylagos apasztással kell e kérdést megoldani, még ha később következik is be a tervezett tagleszállítás. Ezért melegen üdvözli a főtanácsai bizottság azon javaslatát, mely a kérdést revízió tárgyává akarja tenni. Egy másik cikkében¹⁷² az új törvényt „óriási lépésnek“ mondja a képviseleti rendszer bevezetése felé. A főtanács eddig, mint önmagát megalkotó és kiegészítő testület, a világ legarisztokratikusabb szervezete volt“. A képviseleti rendszer bevezetésével összhangba jutottunk a protestantizmus ama szervezeti alapelveivel, hogy az alkotmány a hívőn épül fel. A tökéletesen független amerikai és a mi eddigi szervezetünk „két véglet“. Az új szervezet közvetít a kettő között a történelmi múlt tanulságai és a mindennapi élet kívánalmi mérlegelésével. A régi elavult. Mind erősebb hangon nyilvánult a kívánalom, hogy a haladó kor fejlődésének megfelelően fejlesszessék a képviseleti rendszer irányában. E törekvés élén álló főtanácsai bizottság irányító alapelve volt: az egyházi hatalom alanya a hívők összessége, a hatalom

¹⁷¹ Főtanács után. K. M. 1925. 81. l.

¹⁷² Főtanácsunk. K. M. 1924. 203. l.

gyakorlásában nekik részt kell engedni s a jog gyakorlása képviselőlet útján történjék. Az 50% „szerencsés arányszám”. A másik 50%-ot továbbra is a főtanács választja, „ami nem annyira a történelmi múlt hagyományainak nyújtott kedvezmény, mint inkább fogyatékos egyházszervezetünk követelménye”. Úgy érti ezt, hogy szórványokban élő híveinket így jobban bekapcsoljuk az egyházi életbe, mert ezek inkább ragaszkodnak az egyetemes egyházhoz, mint az egyházközségekhez. És végül a képviselőktől „egy hatásosabb építő munka kezdetét” várja öntudatos és önérzetes viselkedésüktől.

d) Főtanácsi bizottság.

Egyházi szervezetünkben egészen új szerv a *főtanácsi bizottság*, mely a püspök indítványára állított 1902-ben az E. K. T. ajánlatára a főtanács által. Ismernünk kell a főtanács eddigi tárgyalási módját és rendjét, ami e javaslat indító oka volt, hogy gyakorlati célszerűségét megérthessük. Eddig a főtanács összeülvén és megalakulván, bizottságok küldettek ki az E. K. Tanácsnak jegyzőkönyvei felülvizsgálására, az egyházi közigazgatásról, a tanügyről, a vagyoni állásról, pénzügyekről való jelentései, a kérelmek, javaslatok és indítványok megvizsgálására s véleményes jelentésük előterjesztésére. A bizottságok bármilyen buzgón és lelkiismeretesen fogták fel hivatásukat, a rendelkezésre álló rövid idő alatt lelkiismeretes és megnyugtató munkát nem végezhettek s mégis célszerűtlen módon hosszabbították és elnyújtották a főtanács ülésének idejét. A püspök megítélése szerint a számadások és költségvetések megvizsgálása alig volt egyéb szemfényvesztésnél az idő rövideje miatt. Ezen a nehézségen akart segíteni a püspök javaslata előterjesztésével. A javaslat az volt, hogy a főtanács nevezzen ki egy 7—9 tagból álló bizottságot avégre, hogy a bizottság tagjai a jövő évi főtanács előtt hívassanak össze Kolozsvárra, vizsgálják meg a főtanács elé terjesztendő számadásokat és jelentéseket s vizsgálatuk eredményéről tegyenek jelentést. A főtanács a javaslatot egyhangulag helyeselte s megalakította a bizottságot 9 rendes és 3 póttaggal. Ez a bizottság azóta évről-évre megalakíttatik a következő évi főtanácsra és fontos hivatását kiváló sikerrel oldja meg. Az 1904. évi főtanács csak 2 napig tartott, mit a püspök egyenesen e bizottság szervezésének tulajdonít. Hatásköre a szervezeti törvényben (206. §.) így van megszabva: „a főtanács elé terjesztendő számadásokat, költségvetéseket és jelentéseket megvizsgálja s a vizsgálat eredményéről jelentést tesz”. Jegyezzük meg ezt jól, mert az évek folyamán a bizottság a törvényben megszabott hatáskörnél sokkal szélesebb kört igényelt magának, amint a következőkben látni fogjuk. 1907-ben a felsőféri kör azt in-

dítványozta, hogy e bizottságban az egyes körök képviselve legyenek. Az E. K. T. az indítvány mellőzését kérte azon az alapon, hogy a bizottság megalakításánál nem az az elv, hogy minden kör képviselve legyen, hanem az, hogy egyházi és világi tagok megfelelő számban legyenek benne. Első pillantásra látszik, hogy az E. K. T.-nak ez a megokolása téves, mert a célt tekintve a bizottság tagjaiul olyanok választandók, akik az ügyek megvizsgálására szakszerű hozzáértéssel rendelkeznek. Tévedés volt az is, ha nem célzatosság, hogy e bizottságba az E. K. T. tagjai közül is választottak be. A bizottság szokásba hozta, hogy az előterjesztett ügyek felülvizsgálatáról szerkesztett jelentéseken kívül ú. n. *általános jelentést* is tett. Az 1907. évi bizottság általános jelentésében mondja: hivatásának tekinti, hogy ne csak kritikát gyakoroljon, hanem irányt is jelöljön. Az E. K. T. elismerését fejezte ki odaadó buzgósággal teljesített munkásságáért, de megjegyezte, hogy midőn irányt is akar jelölni s jelentésében kifejezi, hogy az E. K. T. egyik vagy másik jelentését tudomásul vette, „túl-buzgóságból átlépte hatáskörét”. Gyakorolhat kritikát, javaslatokat tehet, E. K. T. javaslatait ajánlhatja el-, vagy el nem fogadásra, de azok elfogadása, tudomásul vétele, vagy ellenkezője, az ügyek intézésében irányjelölés, mindennemű határozathozatal a főtanács jogköre. Talán ez lehetett az oka, hogy az 1907. évi főtanácsi bizottság általános jelentése, a korábbi évek gyakorlatától eltérőleg, nem vétetett fel a jegyzőkönyvbe. Az 1908. évi bizottság „fájó érzéssel állapította ezt meg, mert a történelmi hűség rovására történik s bénítja a felvetődött gondolatok érlelését, sőt a munkakedvet is”. A jelen esetben annál méltánytalanabbnak látja, mert pl. a birtokkezelés reformja s az államsegély felosztásának a módja épen az általános jelentésből indul ki. Az elnökségtől kapott felvilágosítás után sem találja a kihagyást megokoltnak s kéri vagy a múlt évi, vagy a jelen évi jegyzőkönyvbe való felvételét. Az E. K. T. megjegyzése után újból megvizsgálta teendőinek hatását s arra a meggyőződésre jutott, hogy a számadások, költségvetések és jelentések vizsgálata „nem meríti ki azon feladatokat, melyeknek megoldására a főtanácsi bizottság létesített, hanem az összes ténykedések feletti birálatra és véleményezésre érzi magát hivatottnak, mindig csak a főtanács ülésézése alatt, mikor a tisztviselőket meghallgathatja, pénztárt vizsgálhat, stb. „Ennél tágasabb hatáskört nem vindikál, de felelősségének tudatában kevesebbel meg nem elégedhetik”. Kétségtelen, hogy a főtanácsi bizottságnak üdvös és helyes volt a célja. De meg kell állapítanunk, hogy a célhoz vezető út megválasztása törvényellenes volt. Hiszen a szervezeti törvény kifejezetten kijelöli a bizottság hatáskörét. A törvény a bizottságot akkor is köti, mikor az a főtanácsé. Ez a bizottság pedig tényleg átlépte

hatáskörét. Ha célját mindenáron el akarta érni, azt az utat kellett volna választania, hogy külön megbízatást kérjen a hatáskör kiszélesítésével. És kétségtelenül meg is kapta volna. Ez annál inkább ajánlatos lett volna, mert idők folyamán a főtanácsi bizottság megalakítása úgy fejtődött ki, hogy annak elnöksége mintegy első lépcső lett a főgondnokságra.

Hogy a történelmi fejleményeket tovább kísérik, az E. K. T. jelentette, hogy a főtanácsi bizottság általános jelentése az 1908. évi főtanács jegyzőkönyvébe felvételre s véleménye az, hogy célszerűbb is esetleges félreértések elkerülése végett akkor nyomtatni ki, mikor egyidejűleg az E. K. T. észrevételei is kinyomathatók. A hatáskör kiterjesztésére vonatkozólag véleményét már kifejtette, amit a főtanács elfogadott. És azt most is fenntartja, annál is inkább, mert a bizottságnak alkalma van betekinteni az egyház összes ügyeinek kezelésébe s minden adat rendelkezésére áll. Ami az általános jelentés kérdését illeti, ettől a bizottságot nem kívánja ugyan elzárni, de szükségét fennforogni tulajdonképen nem látja. Amennyiben mégis tétetnek ilyenek, kinyomatásukat egész terjedelemben nem ajánlja. Elégnek tartja, ha a jelentés s az E. K. T.-nak arra tett megjegyzései megemlíttetnek. A főtanácsi bizottságnak erre ez volt a felelete: Az a meleg elismerés, mellyel az E. K. T. az előző évi bizottság működését kiemeli, legerősebb bizonyítéka annak, hogy a bizottság jelentésében körvonalozott tevékenységével tényleg helyesen találta el munkakörének határait. Hogy az általános jelentés felesleges volna s a jegyzőkönyvből kihagyandó, azt megokolni nem tudja s azzal nem ért egyet. Mert az egész egyházat érintő s a tárgysorozatban nem szereplő események, vagy kívánalmak előkészítése és megérlelése a közvéleményben, általános közérdek. Ily kívánalmak közül több megvalósult már a bizottság néhány éves élete alatt, több meg a valóság küszöbén áll. A bizottság kötelezőnek nem tekinti általános jelentés beterjesztését, de kívánatosnak tartja, valamint egész terjedelmében való kiadását is. E vita után a főtanács határozata: tetszésére bízta a bizottságnak, hogy tegyen-e általános jelentést vagy ne. De minthogy a bizottság évről-évre újra alakíttatik, „egyik főtanácsi bizottság nem hivatott arra, hogy jelentést, illetőleg észrevételt tegyen az E. K. T.-nak a megelőző évi főtanácsi bizottság általános jelentésére adott felvilágosításaira. E tekintetben az elbirálást a főtanács magának tartja fenn”. Ha általános jelentést adnak, azok kivonatossan ugyanazon évi főtanács jegyzőkönyvébe beírandók és kinyomtatandók. A főtanács nem volt következetes, mikor a bizottság munkásságát elismeréssel tüntette ki, de az általános jelentésnek csak kivonatos jegyzőkönyvezését határozta el.

A bizottság szervezése óta sok egészséges gondolatot vett fel, nyílt és tisztánlátó szemekkel tekinti az egyházi élet

mindenirányú jelenségét, helyes ítéllettel bírál s emelni igyekszik az egyházi közigazgatás szellemét. Néha azonban oly célokat tűz ki, melyeknek megvalósítására az eszközök nem állanak rendelkezésre. Hatásköre kiterjesztését célozta az az óhajtása, melyet az egyházi birtokok kezelésének sikertelensége váltott ki, hogy a birtokokkal helyszíni megtekintés útján tagjai megismerkedhessenek, a gazdasági bizottság évenként egyszer a birtokok vizsgálatának idejét közölje a tagokkal (1906. évi f. 6.). Az E. K. T. erre a következő évben (F.-jkv 1907. 79. l.) azt jelenti, hogy nem tartja teljesíthetőnek, mert „a főtanácsi bizottság nem hivatalos szerv” (?), a birtok vizsgálata nem tartozik hatáskörébe s megjelenésével esetleg gátolná a gazdasági bizottságot hivatalos működésében. Ez a kérdés adataim szerint többé nem fordult elé. Az E. K. T. elutasító véleményének az az oka, hogy a bizottság „nem hivatalos szerv”, nyilvánvalóan téves s azt sem lehet elképzelni, hogyan gátolhatta volna a bizottság megjelenése a gazdasági bizottságot dolgai intézésében.

A bizottság 1910-ben felveti az önálló kántoria kérdését. Mire az E. K. T. következőkben terjeszti véleményét az 1911. évi főtanács elé: előnyösebb lenne ugyan, ha a kántor is teljesen a mi rendelkezésünkre állana, mint ahogy az ma is megvan azon néhány egyházközségünkben, melyekben felekezeti iskoláink még megvannak. De a mostani rendszert, t. i. a kántorságnak a községi, vagy állami tanítósággal való kapcsolását nem tartja oly károsnak, hogy önálló kántori állásokat kellene teremtenünk. A főtanács erre úgy határozott, hogy önálló kántori állás szervezendő ott, ahol az egyházközség legalább 1200 K fizetést és lakást tud biztosítani. Az önálló kántornak képesítő oklevele kell hogy legyen. Az államsegélyből évi 4–5000 K fordítandó e célra. A tanítósággal egybekötött kántori szolgálat megszűnik, mihelyt a tanító nyugalomba vonul. A következő évi főtanácsi bizottság a kántorképzés kérdését vetette fel, „minek szervezetünkben a legkisebb nyomát sem találjuk.” Pedig, hogy az egyházközségi élet egyik irányítóját csupán állami intézetek képezhessék ki, ez ma már az egyházi élet bensőségével alig egyeztethető össze. A mulasztás oka az anyagi erők hiánya. Az előképzés foka lehetne a 4 polgári osztály s időnként kántorképző tanfolyamokat kellene létesíteni. Ugyanakkor veti fel a sátoros-ünnepek harmadnapjának s az áldozócsütörtöknek megünneplését. S javasolja az ünneplés kötelezettségének törlését és a körök véleményének bekérését. Az E. K. T. (1913. évi főt. jkve 77. l.) önálló kántorok képzésére irányuló törekvést nem ajánlja elfogadásra, mert csak egy pár önálló kántorunk van s a 4 polgári osztályt nem tartja elegendő előképzésnek. A tanítóképzőkkel kapcsolatos kántorképzés ma még megfelel a célnak. Az ünnepek harmadnapja törlésétől

nem zárkózik el, de ajánlja az egyházközségi közgyűlések véleményének bekérését. Az áldozócsüdtörök törlését „kérdés tárgyává sem kívánja tenni”, de javasolja, hogy a konfirmáció minden egyházközségben e napon tartassék. A főtanács ilyen értelemben határoz, de a konfirmációra vonatkozólag azzal a módosítással, hogy „ahol a körülmények megengedik”. E módosítás magyarázatára szolgál az E. K. T.-nak az az előterjesztése, hogy a konfirmáció időpontját azért nem lehet egységesíteni, mert a helyi viszonyokat szem előtt kell tartani. Ahol eddig virágvasárnapján tartották, ott nem lehetne a gyermekeket rendszeresen összegyűjteni és együtt tartani a pünkösdi előtti időben. S a pünkösdi előtti vasárnapot sem ajánlja a konfirmáció idejéül. Az 1912. évi főtanácsbi bizottság fölvetette a keresztelési és esketési formula megváltoztatásának szükségét. Mire az E. K. T. azt feleli, hogy az az evangéliumi szöveg szerint van megállapítva s a módosítást nem ajánlja, „mert az olyan dogmai s esetleg theologiai vitatkozás színhelyévé tenné a főtanácsot, melyből több kár származna, mint haszon”. Az esketési formula a polgári házasság életbeléptetésekor módosított a helyzetnek megfelelőleg. A főtanács ilyen értelemben határozott.

A kántorképzés és képesítés nemcsak nálunk, hanem országszerte teljesen el volt hanyagolva. Ez a magyarázata annak, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915-ben Járosy Dezsőt, a zeneakadémia tanárát, a kántorképzés és képesítés országos reformjának előkészítésével bízta meg. Járosy meg is kezdte munkáját. Meglátogatta a képesítő vizsgálatok alkalmával a tanítóképzőket. A K. M. szerkesztősége ezzel a megjegyzéssel kíséri a miniszter kezdeményezését: „Csak helyeselhetjük, hogy a miniszter kezébe vette ennek a végképen elhanyagolt ügynek a rendezését, melyet a felekezetek minden törekvésük mellett sem tudtak megoldani”. Óhajta azonban, hogy a felekezeteket is meg kell kérdezni ebben az ügyben. A háború miatt azonban sikertelen maradt a kezdeményezés.

A háború alatt szünetelt a főtanácsbi bizottság terveket és gondolatokat termelő tevékenysége, de annál élénkebben megindult a háború után. A felvetett gondolatok közül sok megvalósult, még több azonban csak kívánalomnak maradt. A nagy drágaság és csekély fizetések közötti különbség enyhítésére 1920-ban felveti, hogy Bún és Bányabükk lássák el a tanárok és tisztviselők terménybeli szükségletét. A kísérlet megtörtént, de a nemsokára elrendelt és végrehajtott agrárreform nyakát szegte. Javaslat készítését sürgette a létminimumról az erőforrások mérlegelésével és adatok beszerzését egyházközségi tisztviselőink és újonnan szervezett felekezeti iskoláink fenntartása biztosítása céljából. Az 1921. évi főtanácscon előkészítő lépéseket sürgetett abban az irányban, hogy az eddigi elméleti és majdnem kizárólag a hivatalnoki pályára nevelő iskolai

oktatás fokozatosan a gazdasági, ipari és kereskedelmi szakképzés irányára felé alakíttassék át. Az unitárius vallás tudományos képviselőire és munkálására megfelelő eszköz találtassék; legyen e célra megfelelő sajtószerv s kerestessék meg a módja, hogy a K. M. a célhoz méltó terjedelemben és módon minél előbb újra megjelenhessék. Az 1923. évi bizottság sürgeti az ifjaknak a gyakorlati pályákon való elhelyezkedés módjának keresését, nagyobb unitárius gócpontokon gazdasági ismétlő iskolák felállítását, az iskolán kívüli nevelés felkarolását, az intenzív vallásos gondozás érdekében a szórványok újabb végleges beosztását, az egyházköröknek a történelmi keretek lehető fenntartásával új beosztását és ajánlja középiskolai tanárainknak a lelkeszi oklevelek megszerzését. Az 1924. évi bizottság ajánlja a leányotthonnal kapcsolatosan egy polgári leányiskola létesítését egy éves kereskedelmi tanfolyammal, sürgeti a tanári és tanítói utánpótlásról való gondoskodást, a többi magyar egyházakkal együtt egy kultúrprogramm kidolgozását, a theológiai akadémián az államszámviteltan előadását és a pénzkezelési rendszer modern kivánalmaknak megfelelő átalakítását.

Tudjuk, hogy e kivánalmak közül sok még ma is csak — kegyes óhajtás.

e) *Egyházi Képviseelő Tanács.*

Igen beható, részletes és sokszor megisméltődő szenvedélyes viták folytak az E. K. Tanács szervezéséről. Eddig az E. K. T.-nak tagjai voltak az összes egyházi tanácsosok. Gyakorlat szerint azonban ülésein csak a kolozsvári tagok jelentek meg, a vidékiek csupán alkalmasszerűleg, ha véletlenül Kolozsvárt tartózkodtak. Az egyházi hatóságok újrászervezésével kapcsolatban már 1872-ben felmerült az a gondolat, hogy jövőben a hivatalból való tagokon kívül csak 24 választott tagja legyen, ha azt akarjuk, hogy az E. K. T., mint végrehajtó szerv, a főtanácsnak felelős legyen. Az 1899. évi szervezés az egyházi tanácsosoknak az E. K. T.-ban való tanácskozási és szavazási jogát megszüntette, de az ülések nyilvánossága következtében bármikor jelen lehetnek. Az 1872. évi javaslat az espereseket is felvette hivatalból a tagok közé, de az 1899. évi ezt megszüntette. Azonban a gondolat mindegyre felmerült. 1908-ban a keresztúri kör felveti, hogy E. K. Tanács tagok választása alkalmával minden körből jelöltessék tag egyházi és világi részről is. Az E. K. T. nem ajánlotta ez indítvány elfogadását, mert a törvény mindegyre való módosítása nem ajánlatos. A 13 vidéki tag közül nagyon ritkán jelenik meg valaki, ami azt mutatja, hogy vidéki tagok megjelenése akadályokba ütközik s ezek nagy száma esetén eléállhatna az, hogy az

E. K. T. tagok jelen nem léte miatt nem határozatképes. A főtanács nem fogadta el az indítványt. Ezzel kapcsolatban indítványoztatott, hogy a keresztúri gimnázium igazgatója és a közügyigazgató tagjai legyenek az E. K. T.-nak. A főtanács véleményezésre kiadta az E. K. T.-nak. 1909-ben a főtanács az E. K. T. ajánlatára a keresztúri gimnázium hivatalában idősebb felügyelő-gondnokát, igazgatóját és a közügyigazgatót bevette a tagok közé. Az 1912. évi főtanács a keresztúri kör azon indítványát, hogy az esperesek hivatalból tagjai legyenek az E. K. T.-nak, nem fogadta el az E. K. T. ezen megokolása alapján: Az E.K.T.-ot határozatai hozatalánál egyetemes egyházi szempontok vezetik, melyeknek alá kell rendelni a köri érdekeket. A köri hivatalos képviselő azért sem szükséges, mert minden kérdésben az esperesek fölterjesztése és véleménye kikérése után határoz. Ha az esperesekre kimondatnék a hivatalból való tagság, a gyűléseken való megjelenés kötelezettsége, nagy terhet róna rájuk, minek fedezésére az egyháznak nincs módja.

Az 1913. évi főtanácson Lőrinczi Dénes tanácsos indítványozta, hogy a Kolozsvárt lakó egyházi tanácsosok az E. K. T. ülésein résztvehessenek nem mint szavazó, hanem mint tanácskozó tagok s az esperesek hivatalból tagjai legyenek. Az E. K. T. az indítvány mellőzését ajánlta. A főtanácsi bizottság kívánatosnak mondta, hogy az esperesek az üléseken jelen lehessenek s tájékoztassák a tanácsot s ezért javasolta a szervezet revízióját s mérsékelt útiköltség adását. A főtanács azonban nem látta megokoltnak s nem változtatott a törvényen. Az 1915. évi főtanácson az esperesekre vonatkozó indítványával megint előállott a keresztúri kör, de a főtanács napirendre tért felette. A következő évi főtanácsi bizottság jelentésében rámutat a körök részéről majdnem évenként előterjesztett indítványokra, melyek az E. K. T. szervezetének a módosítását kívánják s azt mondja, hogy az állandó ismétlődés már a közvélemény megnyilatkozása s ezért nem térhet ki a napirendre-tűzés és szorgalmazás elől. Rámutat egy pár irányelvre is. Az E. K. T. mai szervezetében és ügykezelésében a kellő gyorsaságot nélkülözi. Havi egy üléssel ma már „egyházszervezetet organizálni (?) nem lehet“ s napról-napra sokasodik az elnöki leg elintézendők száma. A vallásközönséget kellő egyenletességgel képviselni nem képes. A tagok számában túlnyomó az egyházi tisztviselők és a központban lakás érdekeltisége. „Mindkét körülmény a tett intézkedések bizonyos egyoldalúságát eredményezi. Eltekintve ugyanis az önállósági kívánalmaktól, mikben a tisztviselő bizonyos feszélyezést érez még akkor is, ha ilyen nyomás egyáltalában nem is érvényesül: az állandó központban tartózkodás ködszerű fátyollal takarja el a vidéki viszonyok alapos ismeretét s így az egyetemleges egyenlőség (?)

nem engedi az egyes szórványok, vagy vidéki gócpontok érdekeinek kellő mérlegelését s így a jó végrehajtás alapfeltételei hiányoznak." Az E. K. T. nemcsak végrehajtó, hanem javasló, véleményező szerv is s a kétféle tevékenység egyike, vagy másika rövidülést szenved, mert a véleményezéshez testületi szervezet, a végrehajtáshoz egyéni felelősségen nyugvó akarat szükséges. Ha a hatásköre alá tartozó kérdések szétválasztatnának s egy részük elnöki, vagy elnöki tanács elintézése alá kerülne, akkor lehetséges volna, hogy a testületi elintézést igénylő nehezebb kérdések részére tanácsülés csak negyedévenként tartassék s ebben a körök espereseik útján képviseletet nyerjenek. A bizottság a kérdés megoldását sürgősnek tartja s a főtanács különös figyelmébe ajánlja. A főtanács kiadta az E. K. T.-nak figyelembevétel és észrevételei megtételére. Az E. K. T. 9 tagú bizottságot küldött ki az újrászervező javaslat elkészítésére. De a bizottság tagjai annyira eltérő véleményen voltak, hogy egy indítványra sem sikerült többségi álláspontot létrehozni. Valamelyes módosítást ugyan szükségesnek lát a bizottság, de az elnöki tanács és a negyedévenkénti ülés eszméjét nem helyesli. Ezért az E. K. T. egy új bizottságnak adta ki a kérdést. Az 1917. évi főtanácson pedig azt jelentette, hogy határozott javaslatot tenni a nagyon eltérő vélemények miatt nem tud s megfelelő időhaladékat kért. Azonban a főtanácsi bizottság észrevételeire megjegyezte: az ügykezelés a leggyorsabban és legpontosabban történik, az elnökiek a beérkezés napján, a tanácsiak a legelső ülésen láttatnak el. A tanács a bizottságokat minden érdemi ügyben igénybe veszi. „Nem áll“, hogy az E. K. T. vallásközönségünk egyetemét kellő egyenletességgel képviselni nem képes. Ellenkezőt mutat a bizottság és E. K. T. tagjai véleményének nagy megoszlása is. Téved a főtanácsi bizottság, hogy az önállóság feshélyezve van, mert a tanácskozásokban az érdekeltek nem vesznek részt. Hogy a központi tartózkodás ködszerű fátyollal takarja a vidéki viszonyok ismeretét, „olyan állítás, mely a tárgyak kezelésének nemismeréséből származik.“ Egyetlen tárgy sem nyer elintézést, melyben az érdekelt egyén, vagy egyházkör esperese, igen sokszor a kör közgyűlése ne mondana véleményt. A központi tartózkodásra tett megjegyzést pedig rábizza az elfogulatlanul ítélkezőkre. A főtanács az E. K. T. ez észrevételeit tudomásul vette.

Az E. K. T. tovább foglalkozott a bizottság javaslatával (1918. I. 9. és I. 16. ülésein) s a tervet némi módosítással elfogadta és az 1918. évi (okt. 27.) főtanács elé terjesztette, amely azonban a háborus események miatt elhalasztatott. A bizottsági tervezet megokolása a következőket emeli ki: az E. K. T. a főtanács végrehajtó szerve, amely elvileg nagy testület nem lehet. A módosítás célja — amint a püspök tisztán látja — nem egyéb, mint a vidék régóta megnyilvánuló bizal-

matlanságának, sőt ellenszenvének elhallgattatása, vagy legalább enyhítése. Az E. K. T. tagjait más, mint a főtanács nem választhatja. Alsóbb közigazgatási szerv tagjai egy felsőbbnek hivatalból való tagjai elvileg nem lehetnek. A megoldás a jelölésnél viendő keresztül s ez okból a jelölésnél megszorító intézkedést nem tesz. Az esperesek reprezentánsa: a közügyigazgató hivatalból tagja az E. K. T.-nak. A főtanács végrehajtó szervét a körü közgyűlés nem választhatja. Már pedig hivatalból való tagság esetén ez a pragmatikai abszurdum állana elé. A demokratikus irányzat nem a kormányzó, hanem az összeállító testület: a főtanács szervezetében kívánandó. E tekintetben egyházunk a legdemokratikusabb szervezet volt történelmi múltjában is és a legújabb kor szellemében is, mert már rég elment a lehető legszélsőbb határig, midőn a főtanács tagjainak számát az elképzelhető legnagyobbra emelte. A közügyigazgató és bíraskodó E. K. T. szervezeténél nem a lokális, hanem az általános érdek kell hogy domináljon. „Ködszerű fátyol“ azok tisztánlátását takarja, akik az E. K. T. szervezetében találják egyházi közéletünk nyugtalanságát. A körü ügyek alapos előkészítésére célszerű volna az esperesi tanács szervezése. Az E. K. T.-ba honoris causa senki sem választható, oda munkás tagok kellene.

Ezek voltak az E. K. T. előterjesztésének vezető gondolatai. A tervezetet a körök, a háromszéki és keresztúri kivételével, melyek az esperesek hivatalból való tagságát elengedhetetlen követelménynek tekintették, általában kedvezően fogadták. Eszerint tagok hivatalból: a püspök, a két főgondnok, főjegyző, közügyigazgató, a főiskolák felügyelő-gondnokai közül a hivatalában idősebb, a theológiai akadémia dekánya, a főgimnáziumok igazgatói, a jószágfelügyelőség elnöke, jogügyi, pénzügyi, nevelésügyi és a nyugdíj-bizottság elnöke, jogtanácsos, előadó számvevő, egyházi titkár, pénztáros és esperesek; választás útján: 15 tag, kik közül legalább 6-nak kolozsvárinak kell lenni. E tervezet s az előbbi között két elvi eltérés van: az esperesek hivatalból való felvétele és a tanácskozási jogú tagság elejtése. A bizottság a fent említett elvi szempontot fogadta el, de célszerűségi szempontból s a körök túlnyomó részének megnyilvánult óhajára az esperesek hivatalból való tagságát ajánlta. A tanácskozási jogú tagságot elejtendőnek tartotta, mert ezt a megkülönböztetést sem történelmi, sem jogi, sem célszerűségi szempontok nem támogatják.

Az 1918. évi októberi „őszirózsás forradalom“ sok ötletet és vitaanyagot dobott fel egyházunkban is. A háromszéki kör 11 pontban, a keresztúri 15-ben terjesztett elő indítványokat. A levegő tele volt reformtervekkel és gondolatokkal. Egyházi lapjaink fáradhatatlanul tárgyalták e kérdéseket. Az E. K. T. 1919 jan. 11-én egy ad hoc bizottságot küldött ki azzal, hogy

az egyházi közvélemény által sürgetett reform irányelveit megbeszélve dolgozza ki. 1920-ban a bizottság tagjai közül többen két terjedelmes füzetet adtak ki. 1921-ben egy újabb tájékoztató összefoglalás készült, mely a szervezeti reform alapelveit rendszerbe foglalta. De ugyanakkor a bizottság tagjaiban is felmerült az az aggodalom, hogy a reform új államjogi helyzetünkben mindaddig nem valósítható meg, míg az egyház és állam közötti viszony nem rendeztetik. Lényeges alkotmányjogi alaptételek, mint a legfőbb felügyeleti jog (*jus supremae inspectionis* és a *jus advocatiae* köre és terjedelme csak a tárgyalások rendjén állapítható meg. S ezeken kívül az önkormányzat sértetlen megóvása mellett egyéb kérdések is megoldásra várnak. Felmerült az is, hogy legalább részleges reformok hozassanak a legégetőbb kérdésekre. De befelé sem volt egységes közvélemény kialakulva a reformok körét és terjedelmét illetőleg. Borbély¹⁷³ nem tarja tárgyalhatónak a revíziót, mert a felmerült javaslatok ellenmondásban vannak a törvény egészével s maga a törvény is „kardinális ellenmondásokat és következetlenséget(?) rejt magában.” Egyházalkotmányunk „bizonyos vonatkozásaiban presbiteri rendszerűnek látszik,” mert az egyházközségek vagyona sajátjuk, másokban meg zsinatpresbiteri, ami az egyházközség, kör, E. K. T. és főtanács fokozatos szerkezetében nyer kifejezést. De — mondja tovább — lényegében e látszólag zsinatpresbiteri rendszer is merőben fikció, mert a képviselőket nem azok választják, akiket a megválasztott képviselni tartozik és a megválasztott senkinek sem tartozik felelősséggel. Legnagyobb csorba e rendszeren az E. K. T. szervezetében esett. A tanács mellé szakbizottságok vannak szervezve, de nincs kimondva, hogy *minden* ügy ezeknek adandó ki megvizsgálásra és véleményezésre, hanem csak az elnökség tetszése szerintiek. A püspökség jogkörét illetőleg pedig teljesen autokratikus és episkopalis. A régi évenkénti választás, lemondás és kibúcsúzás legtökéletesebb demokratikus rendszerét eltörölték s azóta a püspök életfogytig választatik. „Ezzel a zsinatpresbiteri egyházforma monarchikus célzatú, valóságban azonban arisztokratikus köztársasági korlátozást szenvedett, mivel a további monarchikus tendenciákat a főtanács felelősségrevonási joga s a főgondnokokkal való hatalommegosztás lényegesen letompította.” A püspök azonban elnökileg, utólagos jóáhangyás reményében, majdnem mindent elintézhet. Az E. K. T. jelenlegi szervezete olyan, hogyha a világi tagok közül csak egy is hiányzik, a tisztviselők vannak többségben. Kardinális hiány azonban törvényeinkben a felelősség kérdé-

¹⁷³ Nehány szó egyházalkotmányunk reformjának szükségességéről s a reformelőkészítő nagybizottság teendőiről. K. M. 1922. 165 – 155. l.

sének a hiánya. A K. M. „Egyházi reformok”¹⁷⁴ c. névtelen cikke figyelmeztet, hogy amilyen vészes lehet az érvényesülni akaró élet visszafojtása, épen olyan veszély származhatik az „idő teljessége előtt” való reformok erőltetéséből, mert hiszen a reform nem öncél, csak eszköz a jobb kifejesztésére. Amiért valami régi, nem szükségképen rossz, viszont ami új, nem mindig jó.

Ilyen gondolatok foglalkoztatták az unitárius közvéleményt a nagy reformbizottság összehívását megelőzően. Ez a bizottság 1923 ápr. 5—7-én ülésezett. A tanácskozásokat Ferenczy főgondnok vezette, aki a reformmozgalom legnagyobb barátja, kezdeményezője és sürgetője volt. A püspök megnyitó beszédjében mondja, hogy sokan már zúgolódni kezdettek, miért húzzák-halasztják a nagybizottság összehívását. „Nem tagadom, hogy én most is tovább halasztottam volna, mert a mostani időt, midőn autonómiánkra nem támaszkodhatunk teljes biztonnággal, a legalkalmatlanabbnak tartom mindennemű reformra egyházalkotmányunkat és szervezetünket illetőleg. Várnunk kellett volna ezzel mindaddig, míg az egyház és állam közötti viszony törvényesen rendezve és megállapítva lesz.” Azt hiszi, hogy senki sincs közöttünk, aki tabula rasát akarna csinálni s egyházi alkotmányunkat és szervezetünket teljesen elavultaknak tartaná, amelyek a mai kor igényeinek nem felelnek meg. Figyelembe ajánlja a bölcs prédikátor intését: ne hányd el a régi gyepűt, mert a kigyók megmarnak. Inkább szeretné, ha a szellemet tudnók reformálni, ha nem lenne szükség a fegyelmi törvényre, ha a vallásos érzést mélyíteni, egyházunkhoz való öntudatos ragaszkodást és érdeklődést fokozni, az áldozatkészséget bennök megrögzíteni tudnánk. Ez lenne az igazi reform, mely nélkül egyházi alkotmányunk legjobban átgondolt reformjával sem sokra megyünk. Olyan lesz, mint egy aranyos ráma egy rossz képhez. Aztán kéri a bizottságot: ne bántsa, ne bajlódják itt senki a hitelvekkel, mert nem hitvitára gyűltünk össze. Ennek különben is lejárt az ideje. A hit kinek-kinek egyéni tulajdona. Konciliumokkal nem lehet többé szabályozni. A műveltség tisztítja, fejleszti és reformálja magától.

A nagybizottság tanácskozása folyamán igen sok és különféle kérdés került tárgyalás alá. A szervezet kérdésében a vélemények közeledtek egymáshoz. Javaslat az E. K. T. szervezetére nézve az volt, hogy a hivatalból való tagok mellé a főtanács 15 tagot választ s az esperesek és körök felügyelő gondnokok közül a körök jelölnek ki 1—1 deputatust 6 évre. Az 1923. évi főtanács 40. jk. pont alatt megállapítja az E. K. T. hivatalból való és választott tagjait. Hivatalból tagok: a püspök, főgondnokok, főjegyző, közügyigazgató, a főiskolák hivatalban

¹⁷⁴ 1923. 54.

idősebb felügyelő gondnokai, a theol. akadémia dekánja, a főgimnáziumok igazgatói, az állandó bizottságok elnökei, jogtanácsos, előadó-számvevő, pénztáros, az egyházi és a püspöki titkár. Választás útján: a főtanács kebeléből 15 tag, az eszerek és köri felügyelő gondnokok közül a körök által kijelölt egy-egy deputátus. A választás 6 évre szól.

f) Főjegyzőség.

Egyházunkban a második helyen álló papi hivatal. Kezdetben a főjegyző a zsinatok, főtanácsok és az E. K. T. jegyzőkönyvét vezette. 1847-ben a főtanács azt a változtatást tette, hogy a válóperekről külön jegyzőkönyv szerkesztessék s azt vezesse a főjegyző, a közigazgatási tárgyakra ismét külön s ezt vezesse a zsinati és egyházi főtanácsokon és az E. K. T.-ban a jogtanár. Megelőzőleg a pénzügyekre is külön jegyzőkönyv indíttatott s külön jegyző állíttatott. 1847-től 1861-ig a főjegyző csak a válóperek jegyzőkönyvét vezette. Ekkor a külön jegyzőkönyvek a főpapi s közigazgatási ügyekre ugyan megmaradtak, de a két jegyzőkönyv vezetése személyileg egyesített. 1874-ben a tanügyek külön választottak, erre külön jegyzőkönyv indíttatott, melyet a tanügyi jegyző vezetett. Ekkor a főjegyzőnek csak a közigazgatási és főpapi jegyzőkönyv vitele maradt. 1877-ben, mikor a főjegyzői hivatal új szervezetet nyert, az E. K. T.-nak négy külön jegyzőkönyve volt: a főpapi széki, közigazgatási, pénzügyi és tanügyi. A zsinati és főtanácsai tárgyak is így oszlanak el a közigazgatási, pénzügyi és tanügyi jegyző között. A főpapiszékiek a széken végellátást nyernek. A főjegyzőség tehát a kezdetben megállapított teendőkkel már megszűnt. Az E. K. T. az 1877. évi főtanácsra azt az előterjesztést tette, hogy a főjegyzőség továbbra is tartassék fenn, mint második sarkalatos papi hivatal, melytől csak a főpapi széki jegyzőkönyv vezetése elválaszthatatlan. Teendője továbbá: a püspök helyettesítése s zsinatok alkalmával a papok felszentelésénél segédkezni. De esetleg a közigazgatási jegyzőséget is viheti, azonban nem mint a főjegyzőséggel hivatalosan összekapcsolt tisztet, hanem ha azzal külön is megbízatik. A főtanács a főjegyző munkakörének megállapítására bizottságot küldött ki, melynek javaslatát a főtanács elfogadta. Eszerint: a főjegyzői hivatal, mint egyházi második sarkalatos tisztség, a közigazgatási jegyzőségtől teljesen elválasztatik. Rendes teendői:

a) A főpapiszéknek rendes előadója, vezeti annak jegyzőkönyvét, szerkeszti és expediálja kiadványait.

b) Rendes előadója a főtanácsnak és zsinatnak, mely tisztségben az E. K. T. jegyzői segítik, kik az ügyeket teljesen felszerelve kötelesek betérjeszteni.

c) Papok felszentelésénél, egyházi tanácsosok, tisztviselők felesketése alkalmával kanonaink értelmében eddig is gyakorolt teendőket végzi.

Rendkívüli teendője : az 1724. évi árkosi, az 1838. évi tordai zsinat 63. sz. határozata alapján, mint főjegyző és a püspöki szék megüresedése, vagy a püspök akadályoztatása esetén egyházi törvényeink szerinti ideiglenes egyházi elnök vezeti az egyház ügyeit s az egyház külképviseletét aszerint és oly mértékben, mint a püspök betegsége esetében ez által, püspök nem léte, vagy akadályoztatása esetében a főtanács s illetőleg a főtanács utólagos jóváhagyásának fenntartásával az E. K. T. által megbízatik. A főjegyzői hivatal az 1899. évi törvényekbe ezzel a hatáskörrel vétetett be.

g) *Egyházi és püspöki titkár.*

A titkári állás szervezését legelőször az udvarhelyi kör indítványozta. (K. M. 1892.350. l.). Indítványát azzal támogatta, hogy fizetése fedezhető lesz az államsegélyből és a mostani három jegyző fizetéséből. A jegyzőkül alkalmazott tanárok saját foglalkozásuktól vonatnak el, ami hátrányára van a tanügynek, az írói munkásságnak és a közigazgatásnak. A tanárok fizetésükből most már megélhetnek. És más felekezeteknél is jó sikerrel járt ez állás szervezése. Az E. K. T. az indítvány előterjesztésével egyidejűleg bejelentette, hogy a jegyzők bejelentették lemondásukat, nehogy az indítvány elbírálásánál személyi kérdés jöhessen szóba. A kontemplált 1200—1500 frt fizetésből, ha a 3 jegyző 550 frt fizetését számítjuk, még sok hiányzik, mire nincs fedezet s ezért ez állás ez idő szerinti szervezését pénzügyi okokból nem ajánlja. A főtanács, habár a szervezést sokan óhajtották, mellőzte, de a jegyzői állásokat ezúttal csak 2 évre töltötte be, hogy az állás szervezésének útját ne állja. Az 1899. évi szervezeti törvény szervezte ez állást, még pedig nem pap, hanem jogász részére, s csak a pályázat eredménytelensége volt az oka, hogy pap alkalmaztatott. Azokat a teendőket, melyeket a törvény a titkár hatáskörébe utalt, eddig a közigazgatási, pénzügyi és tanügyi jegyzők végezték, miután a főpapiszék a polgári házassági törvény életbeléptetésével megszűnt. A jegyzők papok vagy tanárok voltak, kiknek nem volt meg az a jogi tudásuk, amely a gazdasági és pénzügyi kérdések szakszerű elbírálásához mulhatatlanul szükséges volt. Ez az oka annak, hogy a törvény előkészítői a titkári állás szervezésénél jogvégzett egyénre gondoltak. Az 1899. év előtti állapottal szemben az új törvény abban is változást hozott, hogy az E. K. Tanács szerveiül a titkár teendőjévé tett különböző tárgyú ügyek szakszerű előkészítésére bizottságokat (pénzügyi, jogügyi, gazdasági stb.)

szervezett, melyeknek hivatása a hozzájuk utalt kérdésekben véleményt mondani.

Az 1911. évi főtanácsi bizottság megállapította, hogy a titkári teendők rohamos növekedése szükségessé teszi *segéd-titkári állás* szervezését. A következő évi bizottság halaszthatatlan követelménynek mondja ezt s a főtanács ez alapon felkérte az E. K. T.-ot, hogy a titkári teendők megosztásáról, illetőleg segédtitkári állás szervezéséről a jövő évi főtanácsnak tegyen előterjesztést. Az 1913. évi főtanács az egyházi irnoki állást átalakítja *irodatiszti állássá*, aki az összes technikai munkákat s a titkár által hozzá utalt teendőket köteles végezni. A második irnoki állásra gépírót alkalmazott. Az E. K. T. az 1917. évi főtanácsnak ajánlja, hogy *az egyházi és püspöki titkári állás 1917 szept. 1-től választassék szét* s utóbbira alkalmaztassék egy lelkészjelölt, akinek kiválasztása a püspök hatáskörébe tartozik. A főtanácsi bizottság a szétválasztást nem látja előkészítettnek, mert a hatáskör nincs szabatosan körülírva s az anyagi javadalmazás kellően megalapozva. Jelenleg nem állást kell szervezni, hanem ideiglenesen kisegítő munkaerőt alkalmazni. Az egyházi titkár teendőinek csökkentése nem szükséges. Az egyházi titkár munkabírása és cselekvőképessége esetén — tekintettel a rendelkezésre álló 2 segédmunkaerőre is — az iktatóra érkező 1500—2000 szám elintézése megterhelésnek nem tekinthető. A főtanács a szervezést nem tartotta szükségesnek, de a püspököt felhatalmazta, hogy vegyen maga mellé titkáruul egy ifjú embert. Később az egyházi és püspöki titkári állás szétválasztatott.

h) *Kodifikáló bizottság.*

Törvényeink kodifikálásának szükségét sokszor hangoztatták a körökben és a főtanácsokon. 1885-ben a felsőfehéri kör papválasztási törvény készítését indítványozta, mit a főtanács áttett az E. K. T.-hoz, hogy az egyházi törvény kodifikálásánál, mit ugyane tanács határozott el, vegye tekintetbe. Ferencz József püspöknek az 1888. évi főtanácsot megnyitó beszédjéből idézem a következő jellemző részt: „Egyházi törvényeink kodifikálásának szükségessége nem egyszer fölhangzott egyházi köreinkben is, egyházi főtanácsainkban is. Nekem ugyan legteljesebb törvénykönyvem hivatali kötelességeim teljesítésére az én lelkiismeretem s meg vagyok győződve arról, hogy a buzgóságot, a pontosságot, az erélyt, az engedelmességet, vagy csak a felsőbbtség iránti illemet is s más ehhez hasonló dolgokat nem lehet a paragrafusokkal biztosítani. Mindamellet nem vonom kétségbe azon mindinkább megnyilvánuló óhajtság jogosultságát, hogy egyházi törvényeink kodifikáltassanak, mert ennek hiánya tagadhatatlanul nagy hátrány egyházi

közigazgatásunkra nézve. A patriárchálizmus rendszere maholnap teljesen lejárja magát, mivel az ezzel kapcsolatos erények is mind ritkábbak kezdenek lenni. Ma már az emberek legnagyobb része csak arra érzi magát kötelezettnek, amit az írott törvények eleibe szabnak s így aztán nemsokára bekövetkezhetik az, hogy a presbiterium, a gondnok s bármely más egyházi hivatalnok, ha mulasztásáért kérdőre vonatik, azzal fog védekezni, hogy hol az útasítás, mutassátok meg, melyik paragrafusnak nem tettem eleget, melyiket hágtam át. Mindezeknél fogva — mondom — nem vonom kétségbe egyházi törvényeink kodifikálásának szükségességét. Érzem ezt magam is. És érzek még sok szükségét egyházunkban, melyek kielégítésre várnak. A szükséges reformok iránt is van némi érzékem. De mindezek többnyire pénzbe kerülnek s ezen a kis akadályon a legjobb akarat és a legnemesebb törekvés is vajmi sokszor hajótörést szenved.”

A püspök e szavaiból látjuk, hogy a törvények kodifikálásának szükségét már akkor sokan érezték s alkalmilag ki is fejezték. De nem azt értették a szón, amit mi ma, hanem jóformán nem egyebet, mint a főtanácsokon hozott határozatok és törvények közreadását, kinyomtatását, hogy az érdeklődők és érdekeltek tanulmányozhassák s tudomásul vehessék azokat. Azt, amit 1901 óta meg is valósítottak, mikor a főtanács jegyzőkönyveit kinyomatták és a papoknak és tanácsosoknak megküldötték.

Több, mint negyedszázad telt el, mikor 1916-ban a kodifikálás gondolata most már nem homályos körvonalakban, hanem teljesen kialakulva megint szőnyegre kerül. Tóth György a kodifikálás halogatását egyházigazgatási szempontból egyenesen veszélyesnek tartja.¹⁷⁵ Ez a gondolat eredményezte aztán a *szövegező (kodifikáló) bizottság* megszervezését. Az E. K. T. az 1916. évi főtanácsnak javasolta: minthogy a főtanács több alkalommal meghagyta az E. K. T.-nak, hogy gondoskodjék törvényeink kiadásáról és minthogy a törvényekben szervezeti és szerkezeti egybehangzást kell beállítani s a hiányokról is gondoskodni és újabb törvényalkotásokra előkészületet tenni, a főtanács küldjön ki egy bizottságot, vagy bízza meg az E. K. T.-ot a további teendők elvégzésével. A főtanács a javaslatot elfogadván, a megbízást az E. K. T.-nak megadta. Ez 1918-ban beterjesztette a kodifikáló bizottság szervezéséről szóló javaslatot, melyet a főtanácsi bizottság azzal a kiegészítéssel ajánlt elfogadásra, hogy a közügyigazgató hivatalból legyen tagja. A bizottság tagjai hivatalból a főjegyző, a teológiai jogtanár, titkár, jogtanácsos, közügyigazgató; választás útján: a főtanács által 5 évre megválasztott 5 tag; elnöke a főjegyző, jegyzője

¹⁷⁵ Írott és íratlan törvények. K. M., 1916. 113–121. l.

a titkár. Hatásköre. törvénytervezetek szövegezése s az érvényben levőkkel összhangba hozatala; a törvénytervezetek főtanács elé terjesztés előtt minden körülmények között kiadandók a szövegező bizottságnak. A törvény az indítványozás jogát semmi tekintetben sem korlátozza.

i) *Fegyelmi törvény.*

A hívekkel szemben a fegyelmi büntetések ezek voltak: a kiközösítés kisebb (templomtól, úrvacsorától eltiltás) és nagyobb faja (kizárás az egyházból) és az eklézsiakövetés. Tisztviselőkkel szemben a fegyelmet az esperes, a parciális, a püspök és zsinat gyakorolta. A büntetés pénzbírság volt. A fegyelmi bíróság a házassági bíráskodást ellátó bíróság, első fokon a parciális. Az első papi törvényszék volt a quindenális szék, melynek elnöke az esperes, jegyzője a köri jegyző, bírái 3 asszeszor. Hatáskörébe tartoztak a házassági perek. Fellebbező fóruma a köri parciális, melynek elnökét, jegyzőjét maga választja, bírái a papok és mesterek, kivéve azokat, akik a quindenális szék tagjai, minthogy azok kétszer egy dologban bírák nem lehetnek. Ennek fölebbező fóruma a főkonzisztórium külön alakított bírósága. Ennek bírái: a világiak részéről az „eléváló nemeseink“, köri felügyelő gondnokok és a főkonzisztóriumtól megválasztottak, a papirendből a 7 esperes és a papok közül választott konzisztorok, jegyzője a főjegyző. Kolozsvármegyében a quindenális szék felebbező fóruma nem a parciális, hanem a főkonzisztórium. A fegyelmi ügyek elsőfokon a parciális, másodfokúlag a főtanács elő tartoztak. Idők folyamán azonban az elsőfokú ügyek a parciális hatásköréből a quindenális hatáskörébe mentek át s másodfokon a főkonzisztórium helyett a főpapiszék hatáskörébe. Az 1809. évi kolozsvári főtanács végezte, hogy a perek az alpapi széktől (quindenális sedria) a repr. konzisztóriumhoz felebbeztessenek s ez azokat a főtanács nevében lássa el. Így lett az E. K. T. főpapiszék. Ettől kezdve a fegyelmi ügyek is másodfokúlag az E. K. T., mint főpapiszék előtt tárgyalatnak s a súlyosabb esetek harmadfokúlag a főtanács előtt. Ez a rendszer tartott 1848-ig. Az abszolutizmus alatt a kormány a papok fegyelmi ügyét 1851 szept. 27-én, az egyházjog teljes figyelmen kívül hagyásával, szabályozta. Az egyházi szervezetről készített 1872. évi javaslat volt az első kísérlet, hogy a fegyelmi ügyek az alpapiszék hatásköréből kivéttessenek. De minthogy e javaslatnak csak az egyházközségek vonatkozó része vált törvénné, a fegyelmi bíróság szervezése akkor elmaradt. Az 1886. évi főtanács tárgyalja a belső emberek felelősségéről szóló törvényjavaslatot, melyet a körökkel való közlés és véleményezés végett az E. K. T.-nak visszaad. Az 1888. évi főtanács

felhívja az E. K. T.-ot, hogy az egyházi tisztviselők felelősségéről készítsen javaslatot. 1889 febr. 17-én az E. K. T. ülésén jelenti a püspök, mint a javaslat elkészítésére kiküldött bizottság elnöke, hogy a javaslat eltér a régitől annyiban, hogy ez minden tisztviselőre, tehát a tanárookra is kiterjed, továbbá, hogy a vádlás és védekezés módozatai meg vannak állapítva és e célból a bíróságok szervezve vannak. Az E. K. T. a javaslatot elfogadta s e főtanács elő terjeszteni határozta. Az 1889 márc. 5–7-i rendkívüli főtanács levette a napirendről, minthogy a javaslat az eredetitől sokban eltért s a körök, iskolai igazgatóságok és jogügyi bizottság meghallgatása után a közelebbi főtanács elé terjeszteni határozta. Az 1890. évi főtanács megalkotta a törvényt: *Unitárius egyházi törvény tisztviselőinek felelősségéről*. Ez a törvény szervezi az egyházközségi, egyházköri, mint elsőfokú bíróságot, a másodfokút a püspök elnöklete alatt és a harmadfokút, azaz főtanácsbi bíróságot az egyik főgondnok elnöklete alatt. Büntetések: feddés, pénzbüntetés legfeljebb 10 frtig, áthelyezés, hivatalvesztés. Az 1899. évi szervezés ezt a törvényt érintetlenül hagyta. 1909-ben az E. K. T. bizottságot küldött ki a fegyelmi törvény revideálására s az előkészítésre dr. Tóth Györgyöt kérte fel. A tervezet elkészítését hátráltatta az, hogy a belső emberi állások betöltésére vonatkozó törvény akkor volt készülőben. Az 1912 okt. 28-i főtanács megalkotván ezt, 1913 ápr. 7-én beterjesztették az E. K. T.-hoz, mely véleményezésre a körökhöz küldötte ki s a beérkezett véleményeket egy ad hoc bizottságnak (Gál Jenő, Benkő Mihály, László Domokos, Csifó Salamon, dr. Ferencz József, dr. Tóth György és dr. Költő Gábor) adta ki. A bizottság 1914 okt. 24-én beadta jelentését az E. K. T.-nak, melyben azt mondja, hogy „az új tervezet szövegezői alapjában szintén helyesnek találták a régi fegyelmi törvényt, de a szabályok kereteit ki kellett szélesíteni, hogy a fejlettebb viszonyoknak jobban megfeleljenek“. Ami más szavakkal azt jelenti, hogy a revideálás és módosítás az újabb állami törvényekkel való összhangzás céljából is szükségesnek látszott. Ezzel szemben olvassuk Tóthnál,¹⁷⁶ hogy revideálás helyett egészen új törvénytervezetet készített, mert a régi „sem szervezeti, sem eljárási részeiben nem állott már meghozatalakor sem a tételes egyházjogok fejlődési fokán“. Az E. K. T. 1915 nov. 10-én elfogadta s a főtanács elé terjeszteni határozta. Az 1916. évi főtanácsbi bizottság két lényeges megjegyzést tesz a javaslatra. Egyik az, hogy nem tartalmaz vagyoni marasztalásra vonatkozó rendelkezéseket, miáltal lemond azon autonóm jogáról, hogy fegyelmi ítéleteket összes vonatkozásaikban, tehát ebben is,

¹⁷⁶ Az unitárius egyház szervezete. Törvény a fegyelmi felelősségről, Kolozsvár, 1922.

saját hatáskörében intéztessen el.¹⁷⁷ A másik az, hogy az egyházi közigazgatási bíráskodás a fegyelmi eljárással karöltve nem nyer szabályozást. Javasolja, hogy mondja ki a főtanács a vagyoni marasztalást és a közigazgatási bíráskodás szervezését a fegyelmi bíráskodással karöltve. A főtanács a javaslatot elfogadta s a tervet visszaadta ilyen értelemben való átdolgozásra. Az E. K. T. bizottságot küldött ki (1917—477. sz.) az elrendelt módosítások megtételére. Ez a vagyoni marasztalás bedolgozása után beterjesztette javaslatát, mely véleményezésre a köröknek adatott ki. A vélemények beérkezvén, a bizottság 1918 szept. 24-én beterjesztette javaslatát. Az okt. 27-re kitűzött főtanács, a közbejött háborús események miatt, elmaradt. Végül az 1920 aug. 27-i főtanács elfogadta a javaslatot s 1921 jan. 1-től életbeléptette a törvényt. A vagyoni felelősséget ki kellett volna mondani az alkalmi bizottságok tagjaira is. Az egyházi tanokra vonatkozó újítás vádja, — kérdéses — hogy vajjon a fegyelmi bizottság hatáskörébe tartozhat-e? A törvény mellőzte a büntetések között a régi törvény áthelyezésre s rendelkezési állapotba helyezésre vonatkozó intézkedését, tekintettel a belső emberek választási törvényének (3. §) intézkedésére. Megadja a nőknek a védői tiszt ellátásának jogát. Az elsőfokú bíróságok közül a magasabb hatáskörűek egyszersmind felebbezési bíróságok is s így vegyes hatáskörűek. Az 1890. évi fegyelmi törvény a püspökre és főgondnokokra, mint akik csak a főtanácsnak felelősök, nem terjed ki. De minthogy sem a szervezeti törvény, sem más a felelősségrevonás módját nem határozza meg, Tóth (id. m. 62. l.) szükségesnek látná, hogy az E. K. T. bölcsessége találja meg ennek olyan módját, „mely a püspöki állás méltóságával és az egyházi főgondnokok illusztris állásával összhangban állana“.

j) Egyházkörök.

(Egyházkörök neve, beosztása, esperesek, fizetés, esperesi vizsgálószerk, köri közgyűlés, esperesi tanács, köri közigazgatási bíráskodás).

Egyházkör a tárgyalás alatt levő korszakban 8 volt: kolozs-dobokai, torda-aranyosi, küküllői, marosi, keresztúri, udvarhelyi, felsőfehéri, sepsimiklósvári. Az 1883. évi zsinaton (41. jk. p.) a püspök azt az indítványt terjesztette elő, hogy a sepsimiklósvári kör neve változtassék *Háromszéki*-re, Felsőfehérmegye megszűnván, e kör kapja a *Nagyküküllői* nevet, a küküllői pedig *Kisküküllőt*, mert e körből csak egy eklézsiánk nincs a megyében. E. K. T. az első javaslat elfogadását ajánlotta, a többit nem, mert Kis- és Nagyküküllő megyék

¹⁷⁷ V. ö. Tóth György: A fegyelmi törvények vagyoni felelősségi rendszeréről. K. M. 1916. 154—171. l.

polgári rendezésének kérdése épen akkor merült fel. A főtanács így határozott s elrendelte a *Háromszéki kör* név használatát.

E körökhöz szerveztetett az 1902. évi főtanácson a püspök javaslatára kilencedikül a *Duna-Tiszamenti egyházkör*. Anya-egyházközségek száma 110 a hozzájuk tartozó leányegyházközségekkel és szórványokkal. A Királyhágón túli anya-, leányegyházközségek és szórványok ugyanis kezdetben a kolozsdobokai egyházi körhöz tartoztak, de közigazgatásuk a püspökre nehezedett. A kör közgyűlésein a távolság miatt nem igen vehettek részt s jótékony hatását a vallásos szellem ébresztésére és ápolására nem élvezhették. Ezért szervezték 1902-ben a kört s a főtanács felruházta mindama jogokkal, melyekkel a többi egyházkörök birnak, nevezetesen megadta a jogot arra, hogy egyházi és zsinati főtanácsi üléseinkben magát egy egyházi és egy világi képviselővel képviseltethesse. Ez alapon 1902 nov. 23-án alakult meg a kör Budapesten. Esperes lett Józán Miklós, felügyelő gondnokok Kovács József és ifj. Daniel Gábor.

Az impériumváltozás után ezen a szervezeten változtatni kellett. Az érintkezés a központi igazgatóhatóság és az egyházkör vezetősége között egyre ritkább és nehezebb lett. De az ügyek nem vártak, azokat intézni kellett. A kör Budapesten „*egyházi intézőbizottságot*” alakított, melynek érdemleges intézkedéseire, amennyiben lehetséges, az E. K. T. előzetes jóváhagyása kikérendő; sürgős esetekben utólagos jóváhagyás mellett intézkedhetik. Ez intézkedést az 1921. évi főtanács azzal hagyja jóvá, hogy „*törhetetlenül ragaszkodik a magyar unitárius egyházközségek szervezeti egységéhez az egyházi törvényhozás, közigazgatás és bíraskodás tekintetében*”. „Ez idő szerint nem látja szükségét” annak, hogy a történelmi egység gondolatát feladja s kifejezi reményét aziránt, hogy ez álláspontnak megvédésében talán számíthatunk angol és amerikai hittestvéreink támogatására is. A püspök 1922 április 25-én Banu vallásügyi miniszternél látogatást tévén, előadta, hogy nekünk csak egy egyházkerületünk van, de most, hogy Erdély Romániához csatoltatott, Magyarországon levő 4 anya- s több leányegyházközségünk felett püspöki joghatóságát nem gyakorolhatja, amit pedig fenntart, mert azok külön egyházkerületet nem alkothatnak. Innen kell lelkészeiket is vinniök. A miniszter azt válaszolta, hogy forduljon emlékirattal a kormányhoz, mert ezt csak diplomáciai úton lehet eszközölni.

Az 1902-ben megállapított szervezeti viszony a békekötés után megváltozott: az egyházkörnek lényegesen önállóbb hatás- és munkakört kellett kapnia. A hódmezővásárhelyi közgyűlés Józán esperest *püspöki vikáriussá* választotta. Főgondnokhelyettes dr. Mikó Ferenc igazságügyi államtitkár, köri felügyelő gondnok dr. vitéz Kozma György. A budapesti eklé-

zsia tb, gondnoka dr. Tóth György, gondnokai: dr. br. Daniel Gábor, dr. Kozma Jenő, Kelemen Béla. Lelkészek: Józán Miklós, Barabás István, hitoktató lelkészek: dr. Iván László és Pethő István. A misszióház lelkészei: dr. Csiki Gábor, Ferencz József, világi elnöke dr. Mikó Gábor. A püspöki vikárius, mint az egyház rangban idősebb elnöke az újonnan létesített magyar felsőház tagja s élvezi az állam által az egyház feje részére adományozott 200 holdas sárbogárdi egyházi birtokot.

Az egyházközségeknek a körökbe való beosztása tekintetében az egész korszak alatt nem történt változás. Az 1874. évi főtanácson az E. K. T. felvetette (17. jk. p.), hogy tárgyalást kellene indítani aziránt, nem lehetne-e felsőfehéri körünket, mely 5 eklézsiából áll, a szomszéd udvarhelyi körből vagy egy ekléziával megnagyobbítani és kikerekíteni, vagy esetleg a 9 ekléziából álló Miklósvár körbe bekebelezni. A főtanács utasította az E. K. T.-ot, hogy hallgassa ki a köröket. Ezek véleménye azonban annyira szétágazó volt (1875. évi főt. 8. jk. p.), hogy nem ajánlta sem a felosztást, sem a bekebelezést, sem a kikerekítést s így a főtanács fenntartotta a jelenlegi állapotot. A keresztúri kör közgyűlése 1908-ban (főt. jkv. 109. p.) javasolta, hogy a körből, tekintettel annak nagyságára, két egyházkör alkottassék, hogy a közigazgatás könnyebb, a társadalmi érintkezés, közmívelődési egyesületek gyűlésezése, stb. kevesebb akadályba ütközzék. Az E. K. T. elfogadásra ajánlta azzal, hogy útasíttassék az összes egyházkörök beosztása tekintetében javaslat előterjesztésére. Az 1909. évi főtanácsra jelenti az E. K. T., hogy az egyházkörök új beosztására javaslatot készített s véleményezésre megküldötte a köröknek. De mert a körök véleménye erősen megoszlik s az új beosztás nem feltétlenül szükséges, ez idő szerint nem tartja ajánlatosnak a jelenlegi beosztás megzavarását s az ügy napirendről való levételét ajánlja, amit a főtanács elfogadott. Az egyházközségek beosztása tehát a régi maradt.

Az egyházkörök élén az esperesek és köri felügyelő-gondnokok állanak. A keresztúri kör 1909. évi főtanácson azt indítványozta, hogy a keresztúrköri esperes e hivatalánál fogva legyen a keresztúri gimnázium felügyelő-gondnoka, illetőleg felügyelő-gondnoki jogokkal és hatáskörrel bíró előjárója. Az E. K. T. nem ajánlta ennek elfogadását, minhogy a felügyelő-gondnokot mindig a főtanács választotta, felügyelő-gondnok hivatalból soha sem volt és szükségfeletti is. A főtanács visszaadta az indítványt azzal, hogy a kör fejtse ki szabatosan és határozottan kérését. 1910-ben megújította indítványát, de a főtanács nem fogadta el, „mivel egyházi és iskolai szervezetünkkel nem illeszthető össze, hogy a köri esperes felügyelő-gondnok is legyen“.

Az esperes egyik fontos teendője volt a *papok beiktatása*. A beiktatás módja meg volt határozva, de ettől koronként és vidékenként eltérések történtek. Koronka esperes az 1873. évi főtanácson jelenti (6. jk. p.), hogy a keresztúri pap beiktatása az eddigi gyakorlattól eltérően történt. Meg kell állapítani a beiktatás módját s az legyen kötelező általánosan. Az E. K. T. a főpapi törvényszék véleményes javaslata alapján ezt határozta: az esperes, vagy akadályoztatása esetén az általa kinevezett személy az istentiszteletnél rendszeren szokásos éneklés után tartson egy rövid beszédet, melyben ajánlja az új papot a gyülekezetnek s hívja és buzdítsa kötelességei lelkes teljesítésére. Beszéde közben olvastassa fel az új pap kinevezési okmányát s végül szólítsa fel a szószék elfoglalására. Az új pap tartson egy könyörgést s a közbeeső éneklés után beköszöntő prédikációt. A szószékből való lejövetele után az esperes tartson egy rövid bezáró beszédet.

Az espereseknek hivatali ténykedésükért kezdetben nem volt fizetésük. Csupán valami csekély költségmegtérítésben részesültek az egyházközségektől az esperesi vizsgálószerk kiszállása alkalmával. Mikor az egyház vagyoni helyzete birtokok vétele és hagyományok által, valamint az egyházi államsegély évenkénti emelkedése és a kollégium állami segélyezése folytán felszabadult összegek által kissé megerősödött, Kelemen Albert esperes 1893-ban (főt. jkv. 58. jk. p.) azt indítványozta, hogy az esperesek rendszeres fizetésben részesíttessenek. A felsőfehéri kapjon 120 frtot, a kolozs-dobokai, marosi, háromszéki 180—180, az aranyos-tordai, keresztúri és udvarhelyi 210—210, összesen 1440 frtot, melyből 960 frtot fedezzen a közpénztár, a többit az eklézsiák. Az E. K. T. az indítványt helyeselte s ajánlatára kiküldetett a köröknek véleményadásra azzal, hogy az esperesek küldjenek be kimutatást jelenlegi jövedelmükről, a kör vizsgálat szokásos díjáról. Az 1894. évi főtanácsra az E. K. T. jelenti (55. jk. p.), hogy mindenik kör óhajtja a fizetés rendezését, de kívánják a kör jegyzők arányos díjazását is, sőt 4 kör ezt a közügyigazgatóra is kiterjeszti. Az E. K. T. maga óhajtja az esperesi fizetés rendezését, de mert a jövedelem egy részét a házassági ügyekből kapják, az pedig a polgári házassággal lényegesen változni fog, ajánlja a kérdés függőben hagyását addig, amíg a viszonyok megbíráhatók lesznek. De a kör jegyzők és közigazgatók díjazását nem ajánlja a közpénztár terhére, mert munkakörük csak a körre terjed ki s onnan jelenleg is részesülnek valamely megtérítésben. A főtanács így határozott. Az 1896. évi főtanács (51. jk. p.) a fizetéseket így állapította meg: kolozs-dobokai, felsőfehéri 60—60, háromszéki-küküllői 70—70, marosi, udvarhelyi, aranyostordai 80—80, keresztúri 100, összesen 600 frt.

A kör előljáróságának felügyeleti, ellenőrzési és számon-

kérési teendőit az ú. n. *esperesi vizsgálószék* útján végzi, mely évenként megjelenik az egyházközségekben s istentisztelet után közgyűlés keretében az ú. n. kanonikus kérdések feltevésével az azokra adandó válaszok útján megállapítja az egyházközség vagyoni, vallás-erkölcsi és kulturális helyzetét s a jövőre utasításokat és rendeleteket ad. A felsőfehéri kör az 1885. évi főtanácson, költséges volta miatt, az évenkénti esperesi vizsgálószék eltörlését indítványozta. Ehelyett állíttassék fel minden körben egy háromtagú *számvizsgálószék*. Az esperes pedig évenként egyszer, előleges híradás nélkül, vizsgálja meg az egyházközségeket. Az E. K. T. az indítványt mellőzni kérte, mert tapasztalat szerint az évi vizsgálat alkalmával a helyszínen való megjelenés jóhatású, mert olyan számvevőket kevés helyen lehet találni és a számadást nemcsak számtételileg, hanem minőségileg is meg kell vizsgálni, mert hat a vallás-erkölcsi élet emelésére is s a hivatalnokok ünnepélyes választása, beiktatása azok buzgóságát, tekintélyét emeli, mire annál inkább szükség van, mert némely helyt számadással járó hivatalokra nem akarnak vállalkozni; és végül mert a költségek sem apadnának, minthogy a számvevőszéket is díjazni kellene s az esperes évi látogatása sem menne költség nélkül. A főtanács az indítványt, a felfejtett okok alapján, mellőzni határozta (K. M. 1881. — 319.). Az esperesi vizsgálószék munkája általában nem volt megnyugtató. Nem annyira a számadások és költségvetések felülvizsgálása körüli eljárás a panasz oka, hanem inkább az, hogy az ellenőrzés nem állandó és szakadozott, nincs kapcsolata a múlttal s ennél fogva nem lehet megállapítani, hogy a múlthoz képest van-e haladás, vagy javulás. Az egyházköri hatóságok eljárásaiban több a ceremónia, mint a közigazgatás. A törvényszerű kanonikus kérdések szerint eljárnak ugyan, de a számbavételnek nincs kapcsolata az előbbi évekkel (K. M. 1885. 109—112.).

A vizsgálószék munkájával nem volt megelégedve senki. Az egyházközségek azért nem, mert életüket, működésüket, gazdálkodásukat vizsgálta felül, még pedig az ő költségükön. A felülvizsgálók azért, mert fáradsággal járt és költséges volt, amit a megtérítés nem pótolta teljesen. A főhatóság azért nem, mert ez a vizsgálat a legjobb akarat mellett sem volt elég alapos és megnyugtató. A keresztúri kör 1894. évi főtanácson (55. jk. p.) javasolta az esperesi helyszíni vizsgálat törlését, hogy a számadások és jelentések az esperesi irodán láttassanak el. Sőt 1897-ben (91. jk. p.) határozatot hozott, hogy az esperesi vizsgálatot, az eddigi eljárástól eltérően, egyedül az esperes végezze. Az E. K. T. ezt a határozatot megsemmisítette. A kör azonban a kérdést újból tárgyalás alá vette s úgy határozott, főképp költségkimézés szempontjából, hogy a vizsgálatot egyedül az esperes végezze évi 90 frt díjazás mellett,

melyet az eklézsiák 2—3—4 frtjával fizetnének. Az E. K. T. ezt sem hagyta jóvá, hanem a főtanács elé terjesztette azzal a javaslattal, hogy kéressék ki a körök véleménye, hogy az eddigi rendszer változtatandó-e s ha igen, miképen? A főtanács a javaslatot mellőzve, az eddigi rendszert tartotta fenn. Az 1911. évi főtanácsi bizottság szerint az egyházközségek számadásainak és költségvetéseinek vizsgálati és ellenőrzési módja célszerűtlen és fogyatékos és nem állja ki a jogos kritikát. A vizsgálószerének nincs elég ideje a tételek alapos, oknyomozó vizsgálatára. Az esperesi teendők fokozatos működése miatt rövidséget szenved az „egyházi élet bensősége”. Ezért a vizsgálat módjának revízió alá vételét ajánlja oly módon, hogy a számadások és költségvetések január közepéig terjesztessenek be az espereshez, aki megvizsgálás után felterjeszti a központi számvevőséghez, amely — minthogy a birtokok bérbeadása után teendője csökkent — felülvizsgálja. Az idő úgy szabandó meg, hogy e központi felülvizsgálás is tárgyalható legyen a rendes körű közgyűlés által. Az E. K. T. e javaslatra az 1913. évi főtanácsra tette meg jelentését. Örömmel veszi tudomásul, „hogy miután a központosítás és a központi hatóság túlterjeszkedése ellen egyházunkban némelyek részéről nem egyszer hangok emelkednek, a főtanácsi bizottság erre, úgy látszik, súlyt helyez”. De mégsem ajánlja elfogadásra, mert szomorú lenne, ha az esperesi vizsgálószer eljárásában megnyugodni nem lehetne. Épen ellenkezőleg: csak ezek hajthatják végre megfelelő módon, mert ezek ismerik az egyházközségek állapotát és szükségleteit. Elfogadásra csak az első pontot ajánlja, de januárvégi idővel. Mert a számadásokat és költségvetéseket előbb a kebli tanácsnak, azután a közgyűlésnek kell tárgyalni és elfogadni, ez pedig január 15.-ike előtt nem történhetik meg. Azonban ha a megvizsgálás az esperes székhelyén történik, vegyen részt ebben a körű jegyző is. A főtanács az eddigi eljárást továbbra is fenntartotta.

Az esperesi vizsgálószer történetéből még csak két mozzanatot említek. Dr. Tóth György (Az unitárius egyház szervezete. 43—60.) felfogása az volt, hogy a kanonikus kérdések egészen átalakítandók, a vizsgálószer átszervezendő s az esperes eklézsiája központi kiküldött által vizsgáltatandó meg. Az E. K. T. erre 1918 tavaszán bizottságot küldött ki. Ez a bizottság még nem működött.

A háromszéki egyházkör 1920-ban a vizsgálószer megtartásának módozatairól rendeletet bocsátott ki, mely szerint minden vizsgálószeren egyik felügyelőségnek is résztvesz, ünnepélyes istentisztelet tartandó, a vizsgálószer napját megelőző vasárnap a szószékről kihirdetendő az ideje.

Az E. K. T. az 1903. évi vargyasi zsinatra javaslatot terjesztett elő a *kanonikus kérdésekre* és a *számadásokra* vonat-

kozólag. A kérdések a valláserkölcsei életre, a tisztviselők kötelességeire, az iskolázásra és a vagyoni ügyekre vonatkoznak. A zsinat elfogadta és megállapította. (Jkv. 65. p. 75—77 l.).

Az egyházkört a *köri közgyűlés* képviseli és kormányozza. A közgyűlés történetéből megemlítek két mozzanatot. Benczédi 1875-ben (E. K. T. jkve 227. p.) javasolta, hogy a többi kör mintájára a kolozdobokai kör is tartson évenként közgyűlést. Az alpapiszékhez adatott ki javaslat végett, de nem történt semmi. Kelemen Albert esperes 1892-ben (főt. jkv. 25. p.) interpellációt intéz a püspökhöz, melyben azt kérdi: igaz-e, hogy a kolozs-dobokai körben már régóta nem tartatnak közgyűlések, melyeket törvény ír elő s melyeknek haszna és értéke kétségtelen? A püspök azt feleli: igaz, hogy nem tartatnak közgyűlések, „csak hogy ez nem régóta, de eleitől fogva úgy van”. Oka pedig az, hogy csak 3 eklézsiánk van, mely esperesi hatáskör alá esik, ezek pedig a köri közgyűlés terheit nehezen hordozhatnák. Jövőre azonban maga is szükségesnek tartja közgyűlések tartását. Az 1893. évi főtanács (54. jk. p.) elrendeli közgyűlések tartását, még pedig a püspöki vizsgálat alatt álló kolozsvári, budapesti anya-, hódmezővásárhelyi és polgárdii leányegyházközségek bevonásával s a költségek arányos hordozásával.

Ismételten tárgyalták és vitatták a közgyűlési tagság kérdését. A háromszéki kör 1905-ben (főt. 90. jk. p.) azt indítványozta, hogy a közgyűlésnek tagja legyen minden anyaegyházközségnek, szervezett társ- és leányegyházközségnek 1—1 képviselője. A főtanács nem fogadta el. 1912-ben a keresztúri kör indítványozta, hogy a keresztúri gimn. tanárok hivatalból tagjai legyenek. Az E. K. T. nem javasolta ez okokból: a törvény határozott különbséget tesz főtanácsai tagok és az egyházi tanácsosok között. A tanárok hivataluknál fogva csak a főtanácsnak tagjai, de egyházi tanácsosi jogokat nem gyakorolhatnak. A tanári kar, illetőleg iskola csak képviselőket küldhet. Nem szükséges e jog kiterjesztése minden tanárra. A múltban is csak mint választott egyházi tanácsosok vehettek részt azokon. Itt százados jogfosztásról, — mint az indokolás mondja — szó sincs. A törvénnyel ellenkező újabbi gyakorlat jogforrást nem képezhet. A kolozsvári tanárok sem tagjai hivataluknál fogva a köri közgyűlésnek, csak képviseltetik magukat. A főtanácsai bizottságnak e véleménnyel szemben az volt a felfogása, hogy minden tanár a közgyűlés tagja legyen. A főtanács határozata az, hogy azok a teológiai és középiskolai tanárok, akik a főtanácsnak tagjai, a köri közgyűlésnek is tagjai; valamint azok a nyugalmazott lelkészek és énekvezérek is, kik szolgálati idejük alatt tagjai voltak, nyugalomban létük alatt is gyakorolhatják e jogot.

A háromszéki kör 1913-ban azt indítványozta, hogy azok a községi és állami tanítók, kik kinevezett énekvezérek is voltak, nyugdíjazásuk után maradjanak tagjai. Az E. K. T. nem tartotta egyházi szervezetünkkel megegyeztethetőnek, de a főtanácsi bizottság ajánlta elfogadását s a főtanács elfogadta.

Az esperesi hatalom túlkapásai, részben az esperesi közigazgatás és fegyelmezés hiányai vetették felszínre az *esperesi tanács* gondolatát. Ezt a gondolatot először Egyed Ferenc vetette fel.¹⁷⁸ Az „esperesi omnipotentia ellen ajánlja óvszerűl az u. n. *köri tanácsokat*. Több irányú javaslatai között olvassuk: „szünték meg végre az esperes általi információ, helyettesítse a köri tanács, amint az udvarhelyi kör már 1867-ben javasolta, melynek elnöke az esperes és egyik köri felügyelő gondnok. Az esperes maradjon szorosán az adminisztráció mellett. A köri tanács legyen a fegyelmi bíróság. Büntetések legyenek: fenyítés, pénzbírság, állomástól bizonyos időre felfüggesztés, végelbocsátás; nagyobb fokú rágalmozás és becsületsértés esetén a büntetés „külső törvény“ által is eszközendő s ne tölje, hogy a pap erkölcsi tekintélye csorbát szenvedjen. Ez idő óta sokszor felmerült az indítvány különböző nevei alatt: *egyházköri tanács*, *esperesi tanács*, *birói tanács*, *tanácsbíróság*. 1908-ban az E. K. T. mozgatja meg e kérdést. Előterjesztést tesz a főtanácsnak, hogy ez a közigazgatási szerv teljesen hiányzik egyházi életünkben. Az alsó fokon, az egyházközségben ilyen a kebli tanács, a felsőben az E. K. T.; de a középfokon, az egyházkörben hiányzik ez a kormányzó szerv. Pedig erre feltétlenül szükség van, mert az esperes igen nagy hatás- és jogkörrel van felruházva, de igen nagy a felelőssége is. Ezt szükséges megosztani s ezért szervezendőnek tartja az egyházköri tanácsot. A főtanács elfogadta a gondolatot s kiadta az E. K. T.-nak jelentéstételre. Ez az 1909. évi főtanácsra előterjesztette, hogy megkérdezte a köröket, melyek között 5 nem tartotta szükségesnek köri tanács szervezését, egy elfogadta, de azzal a feltétellel, hogy költségéről, fuvar- és napidíjról gondoskodni kell, 3 szükségesnek tartja, de úgy, hogy csak közigazgatási szerv legyen s hatásköre szabályoztassék. E. K. T. e véleményekre tekintettel, valamint arra is, hogy inkább konzultatív, mint közigazgatási szerv lenne, a napirendről való levételt ajánlta, mire a főtanács a javaslatot elfogadta. Tóth helyesen figyelmeztet rá, hogy a főtanács nem ismerte fel a kérdés fontosságát, ami abból is látszik, hogy az egyházkörök új beosztásának időszerűtlenségével támasztotta alá álláspontját. Később, mikor 1916-ban a köri közigazgatási bíróság szerveztetett, lényegileg ugyanezt a jogkört kapta, de Egyed felfogásával ellentétben, a fegyelmi ügyek kikapcsolásával. A fegyelmi eljárás szelleme megköveteli,

¹⁷⁸ Az unitárius papság társadalmi helyzete. K. M., 1881. 127–134. l.

hogy a fontosabb közigazgatási eseteket ne az esperes egyedül, hanem az esperesi tanács intézze el. Hiszen az esperes nem lehet mindig elég bölcs. Néha pedig a nagyobb és kényesebb ügyekben vagy túlságosan optimista s feszélyezve érezheti magát, vagy személyi elfogultság is vezetheti. A köri közgyűlés előkészítése is elegendő ok az esperesi tanács megalakítására. Igaz, hogy a távoli egyházközségekből nehéz a tagokat összehívni, de ezen lehet segíteni úgy, hogy szabadkezet biztosítsa a törvény az esperesnek a tagok összehívására. Szerinte 3 tagból állana: az esperes, az egyik felügyelőgondnok és egy egyházi tanácsos a körből. A felmerülő közigazgatási panaszok első fokon itt nyernének elintézését.

A közigazgatási sérelmek intézését a törvény az esperes hatáskörébe utalta. Az esperes mint egyes bíró határozott. Ez ellen felfolyamodásnak volt helye az E. K. T.-hoz, mely végérvényesen határozott. A fegyelmi törvény tervezetének előkészítésénél felmerült a kérdés, hogy az egyházi közigazgatási bíráskodás a fegyelmi eljárás rendjén nyerjen szabályozást, mit az 1916. évi főtanácsi bizottság ajánlott. A főtanács a tervet visszaadta az E. K. T.-nak azzal az útasítással, hogy a közigazgatási és fegyelmi bíráskodást a fegyelmi törvényben oldja meg s terjessze elő. Az E. K. T.-tól kiküldött bizottság többsége külön közigazgatási bíróság létesítését tartotta szükségesnek. E. K. T. a javaslatot kiadta a köröknek, melyek a közigazgatási bíróság szervezését legnagyobb örömmel üdvözölték, mint amely hivatva lesz a közigazgatási sérelmeket és panaszokat a független bíróság által nyújtott biztosítékok mellett intézni. A küküllői kör a bíróság elnökévé minden körülmények között az esperest tenné s csak akadályoztatása esetén a felügyelő gondnokot. Ezt a bizottság nem tartotta elfogadhatónak, mert lelkész, tanító, vagy kántor ügyében is óhajtotta biztosítani a bíróság pártatlanságát. A keresztúri kör nagyobbfontosságú kérdéseknél *harmadfokú* bíróságnak a főtanácsot jelölné meg, ami azért nem szükséges, mert a szervezeti törvény ezeket amúgyis a főtanács hatáskörébe utalja. A javaslat a másodfokú közigazgatási bíráskodást az E. K. T. hatáskörében hagyta. Az E. K. T.-on való tárgyalás folyamán indítványoztatott, hogy a másodfokú közigazgatási bíráskodás az E. K. T. hatásköréből vétessék ki s önálló másodfokú bíróság szerveztessék. Az E. K. T. ezt elfogadván, a tervezetet visszaadta a bizottságnak, hogy ilyen irányban dolgozza át. 1918. októberében beterjesztette, az E. K. T. elfogadta s az 1920. évi főtanács törvényerőre emelte (Szerv. törvény 175—181. §-ai). Eszerint az elsőfokú közigazgatási bírói eljárás a köri közigazgatási bíróság hatáskörébe tartozik. Elnöke az esperes, vagy lelkész, tanító, vagy kántor ügyében a felügyelő gondnok. A bíróság háromtagú, a tagok közül az

egyik világi, a másik egyházi. Az eljárás szóbeli és közvetlen. A másodfokú bíróság öttagú, kik közül 2 az egyháziak, 2 a világiak közül hivandó be. Elnöke a püspök, vagy egyik főgondnok. Tagjai a főtanács által Kolozsvárt lakó egyházi képviselő tanácsosok közül 3 évre választott 4 rendes és 4 póttag, világiak és egyháziak közül egyenlő számban. A bíróság eljárását az 1918-ban alkotott részletes útasiítás szabályozza. A törvény 1921 jan. 1-én lépett életbe.

k) *Belső emberek választásáról szóló törvény.*

Ferencz József püspöksége alatt a papválasztási törvény két ízben változott: 1889-ben és 1912-ben. Az elsőt egyedül maga készítette el, a második előkészítésében Csifó mellett oroszánrésze volt. A második roppant vihart vert fel, melynek hullámai nehezen csendesedtek el. Hogy a kérdést jelentőségében mérlegelhessük, röviden át kell tekintenünk a történelmi előzményeken. Egyed Ferenc¹⁷⁹ a papok alkalmazása történetében három korszakot különböztet meg: a papmarasztás (18. sz. közepéig), a paprendelés (1840-ig) és papválasztás korát. Az elsőt jellemrontó szolgálai helyzetnek tartja, mert a papot a hatalmaskodó patrónusok mindenre felhasználták. 1778-tól a hatalom a hívek kezéből az egyházi kormányéba ment át. A papság örömmel fogadta a változást, de várakozásában csakhamar csalódott, mert minden méltatlan támadás esetén bizonytalan lett állása s földönfutóvá lett családjával együtt. Előbb alólról jött a nyomás, most felülről lefelé. Ha panaszok emeltek, jött az esperes véleményadására a rendelet. Egy-egy gerinctelen hizelgő, a subplantansok, gáncsvetők, a felsőbbség kegyét megnyerve, paptársuk alatt vermet ástak. A választás, melynek korát az 1840. évi bölöni zsinat nyítja meg, óvja meg a papokat attól, hogy egymás ellenségei legyenek. Következő gondolatait ajánlja a főhatóság figyelmébe: a pap választassék s kinevezés után elmozdíthatatlan legyen, kinevezése életfogytig szóljon, papi állomás csak halál, lemondás, választás útján jobb állásra való előléptetés, fegyelmi végelbocsátás után ürül meg. Az esperesi információt köri tanács helyettesítse. A püspök a theológust egy évre nevezné ki s ha megfelel, az egyházközség előterjesztésére 3 évre megerősítené s csak azután lenne felszentelhető. Daniel főgondnok az 1883. évi vargyasi zsinaton mondott beszédjében a pap- és mesterválasztási eljárást úgy szabályozná, hogy az eklézsiák osztályoztassanak s a választási jog biztosíttassék. K. S.¹⁸⁰ szerint a hivatalok választás

¹⁷⁹ Az unitárius papság társadalmi helyzete. K. M. 1881. 127–134. l.

¹⁸⁰ Pár szó az „Unitárius egyház és közigazgatás” c. cikkhez. K. M. 1885, 187–189.

útján való betöltése demoralizálja a népet s veszélyezteti a választott függetlenségét. A választási törvény töröltessék el, a püspök nevezzen ki ideiglenesen papot és mestert s a főtanács erősítse meg. Erre a javaslatra a szerkesztőség megjegyzi: „Nó ugyan ebből nem kér sem a püspök, sem a főtanács. Elég volt csaknem 200 esztendő e törvény kipróbálására, olyan törvényhez, mely az eklézsiákat választási joguktól fosztaná meg, egy liberális egyház sem járulhat hozzá”. Az 1885. évi főtanácson (55. jk. sz.) a felsőfehéri kör közgyűlése azt indítványozta, hogy oly papválasztási törvény készíttessék, mely mind a kor követelményeivel, mind az igazsággal legyen összhangzó. A főtanács átteszi az E. K. T.-hoz „tekintetbevételre egyházi törvényeink kodifikálásánál. A törvényjavaslat készen volt már az 1888. évi főtanácson, de az idő rövidsége miatt onnan lemaradt. Az 1889. évi kolozsvári főtanács 49. sz. alatt megalkotta e törvényt: *Unitárius egyházi törvény a belső emberek választásáról és rendeléséről*. Behatóan foglalkozik e törvény méltatásával Tóth György,¹⁸¹ ki a papválasztás történetében 1880-ig négy korszakot különböztet meg. A két első egyezik az Egyedével. A harmadikat 1840—1845-ig a nyilvános pályázat és választás, a negyediket 1845—1889-ig választással összekötött rendelés korszakának nevezi. E törvény 3. §-a szerint az az eklézsia, melynek lelkésze az eklézsia panaszára mozdíttatik el, ha a panasz nem vonja maga után a lelkész végleges elbocsátását, választási jogát elveszti. A választási jog ez elvonása, Tóth szerint, méltánytalanul szigorú megtorlás. A nőkre vonatkozó rendelkezés nem világos, mert nem intézkedik a vegyesházasságban élő unitárius nőkről. Az elvált unitárius vallású asszonyokról és nagykorú hajadonokról való rendelkezés is homályos („önálló nők”). Hiánya a törvénynek, hogy csak az egyházi tartozásokkal hátrálékos egyháztagokat zárja ki a szavazásból, de erkölcsi alapon kizárási okokat nem ismer. A legtöbb szavazatot nyert 2 jelölt közül való kirendelési jogot jövőre is fenntartandónak véli, mert a püspöknek biztosított ama diszkréciós jog üdvösnek bizonyult. A kolozsvári és keresztúri pap választásánál az eklézsia jogának kétszeres korlátozását túlszigorúnak tartja. A kijelölési jog ugyanis az E. K. T.-nak van fenntartva s választás után a püspök kirendelési joga 3 legtöbb szavazatot nyert jelöltre nézve ép oly korlátlan, mint a többi eklézsiáknál. Különben a törvény nem áll a tiszta presbiteri egyházszerkezet elveivel összhangban. De nem szabad felednünk, — mondja Tóth — hogy egyházunk alkotmánya kezdettől fogva a zsinat-presbiteri rendszeren épült fel, mely a zsinatnak fenntartott jogokból

¹⁸¹ Unitárius egyházi törvények a papválasztásról. K. M. 1910. 1., 82., 252. l.

sokat ruházott át a püspökre. És a püspöknek a belső emberek rendelése körül biztosított jogát egyházalkotmányunk szellemével összeegyeztethetőnek találja. Másfelől ez a törvény elég tágkörű befolyást biztosít az egyházközségeknek leendő papjuk megválasztására s némi változtatással még hosszú ideig megfelelő lesz. A mi törvényünk — a kolozsvári és keresztúri papi állásokat kivéve — az egyházközségek szabad választási joga tekintetében a legszabadabbnak mondható a protestáns egyházak között. A püspöknek biztosított jogot a presbiterium feltétlen jelölési joga kellően ellensúlyozhatja. Különben pedig ez a törvény nem egyéb, mint az 1845. évi alapelvének továbbfejlesztése, melynél bővebb, mert az adminisztrációs intézkedéseket is vázlatosan felöleli. De hiányos annyiban, mert egyszerűen utal a vonatkozó egyházi törvényekre, melyek azonban kodifikálva nem voltak.

E törvény revideálására az E. K. T. 1909-ben a püspököt és Csifót kérte fel. Bekérték a körök véleményét, melyet a tervezetben értékesítettek is. Közóhaj volt, hogy az állások betöltése pályázat útján történjék. Ez ellen elvileg kifogás nem lehet, mert megfelel a mai kor szellemének. De a püspök szerint a pályázatnak egyházunkban nem sok értelme van, hiszen alig van 1–2 olyan eklézsiánk, melyért helyet cseréljenek lelkészeink. Csak késleltetni fogja a pályázat az eljárást. A másik botránykő — mondja a püspök — a *rendelés* (ordinatio) szó volt s e helyett a kinevezést kívánták. Az egyházkörök e követelése „minden esetre jellemző s a függési viszony meglazulására viheto vissza”. Azt mutatja, hogy a lelkészi kar nem ismeri el, hogy a püspök felettük rendelkezik. Hevesen támadták a korábbi törvény azon rendelkezését is, hogy a püspöknek joga van a 3 leglőbb szavazatot nyert közül azt nevezni ki, aki tetszik, akit alkalmasnak, odavalónak tart. De a püspöknek ezt a diszkréciós jogát sikerült megóvni. Enélkül a választások a képviselői választások szintjére sülyednének. Már is kezdenek jelentkezni a vesztegetések. Enélkül kiesnék a püspök kezéből az a mód, hogy egy-egy érdemesebb papot kitüntessen. S így magukra a lelkészekre is hátrányos lenne. Püspöksége alatt egy néhányszor élt ezzel a joggal, pedig volt rá eset, hogy áttéréssel fenyegették, ha nem többséget nyert lelkészt nevez ki. De még megköszönték utólagosan

Az 1912. évi főtanács a benyújtott törvénytervet (41. jk. p. alatt) törvényerőre emelte. Különben az 1889. évi és e között a nyilvános pályázat és a kinevezés két szempontja között elvi eltérés nincs. Az új, a réginek csak átrendezéséből és csekélyebb jelentőségű kiegészítéséből áll, ami arra enged következtetni, hogy az 1889. évi annak idején jól át volt gondolva. Az *Unitárius Egyház* hevesen támadta s 1912. évi okt.

15. száma több cikkben foglalkozik vele. Kiss Sándor az egyházi szervezetét „zsarnoki szellemű”-nek mondja s ha nem a legtöbb szavazatot nyert egyén neveztetik ki, ez annyi, mint a választási rendszer megsemmisítése, a püspöki jognak a „lelkészi érdek rovására túl kiterjesztése”. A keresztúri kör kiküldöttjei, Péterfi Albert és Elekes Domokos (u. o.) a tervezetet komoly munkálkodás eredményének mondják, de felfogásuk szerint a püspöki jogkör és a választási jog elvi összehasonlítása után merőben lehetetlen a „kirendelés” szó használata. „Nemcsak azért, hogy ezen szónak lényege és tartalma a püspöki állás hivatalos jogkörével össze nem férhet, hanem azért is, mert mihelyt kirendelésről beszélünk, a választási jog illuzóriussá vált.” Egy másik cikk (A pappválasztási törvény revíziója, u. o.) írója azt mondja, hogy a kirendelés és a püspök diszkréciós nális joga kigúnyolja az unitárius szabadelvűséget s nem egyéb, mint „a katolikus egyháztól kölcsönként hierarchikus intézkedés”. A protestáns testvéregyházak sokkal jobban haladnak, mint a miénk, amely a szabadelvűséggel oly gyakran hadilábon áll egyes intézkedéseiben. A főtanács után —s—r. cikkeznek a főtanács tárgyalásairól s szemrehányással illeti a papokat, akik a javaslat tárgyalásánál csak 18-an voltak jelen. A többiek csak otthon lármáztak, de innen elmaradtak.

1) Papszentelés.

A papszentelés lefolyását az 1751. évi főtanács állapította meg. Eszerint minden lelkésznek külön kellett letérdelnie s a püspök és esperesek együttesen fejére tevén kezüket, a püspök külön imával szentelte fel mindeniket. Ez, amíg évenként tartottak zsinatot s csak 2—3 felszentelendő lelkész volt egy zsinaton, nem volt terhes és fárasztó. De mióta négyévenként tartatnak zsinatok s a felszentelendő lelkészek száma 15—18-ra is felmegy, nemcsak fárasztó, de a gyülekezetre is unalmas, mert hosszú időt vesz igénybe. Ezért Derzsi József és Kelemen Albert 1878-ban (főt. jkve 17. p.) azt javasolták, hogy az összes felszentelendők egyszerre térdeljenek le, mindenik fejére tegye a kezét egy esperes, vagy a jegyző s a püspök a közepre állva mondjon egy megáldó imát. S mivel a mostani kanonikus imák nem alkalmasak, a püspök kéressék meg, hogy készítsen egy alkalmi imát, mely a főtanács által kanonizálandó. A javaslatot a főtanács a körökhöz küldötte ki véleményezés végett. Az 1880. évi főtanács (8. jk. p.), a vélemények meghallgatása után, a szentelés jelenlegi módját meghagyta, minthogy szer-tartásaink egyszerűsége tekintetében mondhatni a végsőkig mentünk; de a püspököt felhatalmazta, hogy a könyörgésekre a szükséges módosításokat tegye meg s újakat is írjon. Több mint egy negyedszázad múlva, 1907-ben, maga a püspök kérte

a papszentelés fennebb ismertetett módon való megrövidítését, minthogy ezzel a felszentelés jelentőségéből semmit sem veszít, de a tanácskozásra több idő marad. A zsinat most egyértelműen beleegyezett, hogy a felszentelés az ajánlott módon történjék. Az 1915. évi főtanács jegyzőkönyve részletesen teírja a felszentelés lefolyását. (A részletes leírást l. még Dr. Tóth Gy.: Az unitárius egyház szervezete 96—99. l.)

20. FEJEZET,

Összeomlás után.

(Ideiglenes nagybizottság, missziói bizottság, felügyelő-gondnoki és esperesi értekezletek.)

Az 1918. évi összeomlás s ezzel az erdélyi magyarság sorsának hirtelen változása rettenetes pörölycsapás súlyával nehezedett minden magyar emberre. Az első időkben elállott a lélekzetünk, elernyedtek izmaink s irányvesztetten és szárnyaszegetten, csüggedt madárként vonszoltuk életünket s öröltük napjainkat, egyiket a másik után. Szemeink előtt elsötétült a világ s elröppent arcunkról a mosolygás. Leomlottak eddigi bálványaink s elvesztettük lelkünk iránytűjét, életünk célgondolatát. De ez a hüdött, elernyedtt állapot nem sokáig tartott. A vezetők hamar észrevették, hogy nekik most a mentés, az egyházi mellett a nemzeti élet fenntartása és a faji öntudat életrekeltése és erősítése a feladatuk. S mihelyt ez a belátás tisztán kialakult tudatukban, azonnal megkezdődött egy cél-tudatos, erős lendületű szervező munka, amely kiterjedt az egyház életének gazdasági, pénzügyi, nevelésügyi és hitéleti területeire s nem utolsó sorban az irodalmi életre is. A történelmi csapás a vezetők lelkében a nemzeti értékek megmentése érdekében különböző gondolatokat és reformeszméket termelt.

1918 dec. végén az E. K. T. dr. Költő Gábor indítványára kimondotta, hogy szükségesnek tartja egy általános egyházi munkaprogram kidolgozását, amely az egyház kormányzóhatóságainak zsinormértékül szolgáljon. E munkaprogram terjedjen ki szervezeti, gazdasági kérdésekre s a hitélet terén kifejtendő intenzív munkásság irányelveinek a megállapítására. E program előkészítésére a püspök elnöklete alatt *egy 65 tagú ideiglenes nagybizottságot* küldött ki. Az indítvány körvonalazta a teendőket is. A program alapja: a képviseleti rendszeren felépülő egyházi főtanács. Feladatok: az Unitárius Irodalmi Társaság megalkotása, munkája, pályatételei; a papképzés reformja, a papi állás rendezése, a gyakorlati lelkészet